

Osnutak Hrvatske stranke na stranicama Narodnog lista

Grubišić-Čabo, Ante

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:172:692994>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-23**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

Sveučilište u Splitu

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest

Ante Grubišić-Čabo

Osnutak Hrvatske stranke na stranicama *Narodnog lista*

Diplomski rad

Mentor: prof. dr. sc. Marko Trogrlić

Split, rujan 2024. godine

Sadržaj:

Uvod.....	1
1. Politika <i>novog kursa</i> u Dalmaciji.....	2
2. Zbližavanje Narodne stranke i Stranke prava u Dalmaciji.....	3
3. Juraj Biankini i <i>Narodni list</i>	4
4. Narodna stranka i Stranka prava u Dalmaciji.....	5
4.1. Narodna stranka.....	5
4.2. Stranka prava.....	8
4.2.1. Početci pravaštva u Dalmaciji i Mihovil Pavlinović.....	8
4.2.2. Prodanova pravaška skupina.....	10
4.2.3. Liberalno pravaštvo	11
4.2.4. Hrvatski klub.....	12
5. <i>Narodni list</i> i Hrvatska stranka.....	16
5.1. Nagovještaj fuzije Hrvatskih stranaka u <i>Narodnom listu</i>	16
5.2. Program Hrvatske stranke u <i>Narodnom listu</i>	17
6. Komentari Ante Trumbića u <i>Narodnom listu</i> na program Hrvatske stranke.....	22
7. Prvi problemi <i>novog kursa</i> nakon osnivanja Hrvatske stranke.....	31
8. <i>Narodni list</i> i kriza dualizma.....	32
8.1. Vrhunac krize dualizma.....	32
8.2. Odnos <i>Narodnog lista</i> i Biankinija prema krizi dualizma.....	33
9. Dubrovački sastanak.....	37
10. Riječka Rezolucija.....	39
11. Pristanak Srpske stranke u Primorju i Talijanske stranke na politiku <i>novog kursa</i>	44
11.1. Zadarska rezolucija.....	44
11.2. Priopćenje Talijanske stranke o Riječkoj rezoluciji.....	46
12. Zaključak.....	48
Bibliografija.....	49
Sažetak.....	51

Uvod

Podijeljenost Austro-Ugarske Monarhije, na dva dijela, često se manifestirala u krizama. Tako i početkom dvadesetog stoljeća dolazi do sve većih zahtjeva za autonomijom Ugarske, što će postati poznato i kao kriza dualizma (1903.-1905.). Rastuće nezadovoljstvo austrijskom upravom u Dalmaciji zbližit će nekadašnje ljute političke rivale, Narodnu hrvatsku stranku i Stranku prava, koje će u travnju 1905. ujediniti te dvije stranke, čime će nastati Hrvatska stranka. Jedan od najvažnijih zadataka nove stranke bit će određivanje smjera dalmatinske ali i hrvatske politike u pogledu krize dualizma. Po tom pitanju prevagnut će *novi kurs*. Glavno obilježje te politike bilo je pružanje političke potpore Ugarskoj u njenim zahtjevima za sve većom autonomijom. Ta bi potpora bila uvjetovana Ugarskom podrškom Hrvatima za reinkorporaciju Dalmacije, Banskej Hrvatskoj i Slavoniji. Stvaranje Hrvatske stranke i događanja koja su joj prethodila pratio je *Narodni list*, urednika Jurja Biankinija. Upravo *Narodni list* će postati jedno od glasila Hrvatske stranke u Dalmaciji, te će od samog njenog osnivanja prenositi sve važne novosti vezane uz njeno osnivanje. Samim tim što će postati glasilo te Stranke, on će zastupati i politiku *novog kursa*. Iako je diskutabilno u kojoj je mjeri Juraj Biankini bio pobornik novog usmjerenja u dalmatinskoj politici, svakako su njegova stajališta prema glavnim odrednicama ove politike, prije svega stavovi oko tada aktualne krize dualizma bili u određenom smislu blaži od onih koji su zastupali njeni glavni nosioci; primjerice Ante Trumbić, Frano Supilo i Pero Čingrija. Iako Juraj Biankini ideološki stoji između starog i *novog kursa*, tek potpisivanjem *Riječke rezolucije* u potpunosti prihvaća novu politiku, vjerojatno zbog svijesti o važnosti objedinjavanja svih hrvatskih čimbenika i zauzimanja zajedničkog stajališta u kritičnom trenutku Austro-Ugarske Monarhije, vrhuncu krize dualizma.

1. Politika *novog kursa* u Dalmaciji

Spajanjem Narodne stranke te Stranke prava u Dalmaciji 1905. godine nastaje Hrvatska stranka, kao predvodnica politike *novog kursa* u Dalmaciji. Za početke te politike obično se uzima jesen 1903. godine. Tada je, na zasjedanju Dalmatinskog sabora, izrečen veliki broj kritika vezanih uz austrijsko upravljanje Dalmacijom.¹ Na tom zasjedanju jasno se može uočiti sve veće zbližavanje dalmatinskih stranaka upravo u pogledu njihovog odnosa prema Beču.

Takvo raspoloženje većine dalmatinskih političara, najbolje je vidljivo na spomenutom zasjedanju, kada je gotovo cijeli Sabor negativno reagirao na prijedlog namjesnika Erazma von Handlea o uporabi njemačkog jezika u administraciji, čime bi se povećala mogućnost dovođenja još većeg broja njemačkih činovnika u Dalmaciju.² Tim prijedlogom došlo je do konsenzusa velikog djela zastupnika u Dalmatinskom saboru protiv bečke politike.

U Ugarskoj toga vremena također dolazi do nezadovoljstva prema bečkoj politici, te unatoč visokom stupnju autonomije Ugarske unutar Monarhije, mađarski nacionalisti traže veću decentralizaciju, a predvodi ih Ferenc Kossuth. Ugarski zahtjevi idu čak do uspostavljanja personalne unije, što bi značilo i uvođenje posebnog carevinskog područja, zasebne vojske i zasebnih diplomatskih predstavništava.³ Uvidjevši da je razdoblje krize dualizma (1903.-1906.), pogodno za aktivnije političko djelovanje, dalmatinski će političari (u prvom redu pravaško liberalno krilo, Ante Trumbić i Frano Supilo), razočarani dotadašnjim odnosom Austrije prema Dalmaciji, polako početi tražiti saveznike protiv Beča u Ugarskoj.⁴

Koristeći pogodan trenutak, a to je kriza dualizma, oni će okupljeni u Hrvatsku stranku, po prvi puta odrediti novi smjer hrvatskoj politici, budući da će upravo njihovim zalaganjem biti izglasana *Riječka rezolucija* 1905. godine, koju će onda prihvatiti i većina opozicije u Bansknoj Hrvatskoj, što će biti vrhunac politike *novog kursa*.⁵

¹ Tereza Ganza-Aras, *Politika novog kursa dalmatinskih pravaša oko Supila i Trumbića* (Split: Matica Hrvatska Split), 205-223.

² Tereza Ganza-Aras, *Politika novog kursa dalmatinskih pravaša oko Supila i Trumbića*, 205-223.

³ Isto, 170- 172.

⁴ Ivo Petrinović, *Ante Trumbić- politička shvaćanja i djelovanje* (Split: Književni krug Split, 1991.), 52.

⁵ Tereza Ganza-Aras, *Politika novog kursa dalmatinskih pravaša oko Supila i Trumbića* (Split: Matica Hrvatska Split), 319-330.

Uz tu „ugarsku stranu“ također su se politički predstavnici Srba u Dalmaciji Srpska stranka mogli privoliti na suradnju, jer je sama Kraljevina Srbija smjenom dinastije Obrenović promijenila svoju politiku prema Beču.

U traženju saveznika protiv Austrije, predstavnici *novog kursa* se nisu ograničili samo na granice Austro-Ugarske. Budući da je nova „Trumbić-Supilova“ politika naglasak stavljala na zajedničku borbu svih naroda ugroženih „germanstvom“, nove saveznike vidjeli su i u Italiji. Naime, talijanski su liberalni krugovi sve više upozoravali na opasnosti širenja njemačkog utjecaja, što je u biti bilo naslijeđe talijanskog preporoda.⁶ Zbog toga će ih pokušati pridobiti preko Talijanske stranke u Dalmaciji.

Jedan od razloga zašto se ta politika javlja upravo u Dalmaciji, je taj, što je za razliku od Trojedne Kraljevine (kojoj je de iure i sama pripadala), Dalmacija bila u austrijskoj polovici Monarhije. Upravo se zbog toga u njoj osjetio sve veći pritisak „njemstva“ odnosno „drang nach osten“ (prodor na istok), koji se direktno očitovao u dovođenju njemačkog činovništva u Dalmaciji. Uvidjevši tu politiku njemačke dominacije kao glavnu prijetnju svim ostalim narodima Monarhije odluka o suradnji sa Srbima, Mađarima i Talijanima nametnula se kao logično rješenje.

2. Zbližavanje Narodne stranke i Stranke prava u Dalmaciji

Nastojanja oko zблиžavanja svih hrvatskih stranka u Dalmaciji možemo pratiti već od 1901. godine. Na pravaškoj javnoj skupštini u Šibeniku 13. travnja 1903., Josip Smodlaka zagovara fuziju hrvatskih zastupnika kako bi se olakšala opstrukcija Dalmatinskog sabora ako vlada ne bi uvažavala prijedloge koji su u interesu pokrajine Dalmacije.⁷ U svom govoru na navedenoj, pravaškoj skupštini, Smodlaka ističe ne samo važnost zajedničkog otpora Beču, već i opasnost koja prijete Hrvatskoj od Mađara, te također ukazuje na probleme u odnosima sa Srbima.⁸ On tako upozorava kako je „ovo kritičan čas kada tuđin s tri strane juriša na otadžbinu našu“, aludirajući pritom na Austriju, Ugarsku i Italiju, dok s četvrte strane Hrvati

⁶ Ivo Petrinović, *Ante Trumbić- politička shvaćanja i djelovanje (Split: Književni krug Split, 1991.)*, 52.

⁷ Tereza Ganza- Aras, *Politika novog kursa dalmatinskih pravaša oko Supila i Trumbića* (Split: Matica Hrvatska Split), 190.

⁸ Ganza- Aras, *politika novog kursa*, 190.

stoje u svađi s „jednokrvnom braćom“, misleći pritom na Srbe.⁹ Imajući to u vidu Smodlaka zaključuje kako je „ovo čas kada nam od drugda nigdje pomoći nema, kad bi trebalo da svom silom pregnemo da si sami pomognemo“ ističući kako narod ima snage ali mu treba „snažno vodstvo.“¹⁰

Smodlakin opis hrvatske političke stvarnosti toga vremena, jednostavan je prikaz teškog stanja u kojoj su se nalazili Hrvati, kao politički narod, dok bilo kakvu mogućnost promjene vidi u složnom radu i snažnom vodstvu. Vođen tom idejom stvaranja jednog općenarodnog pokreta, preko ujedinjenja stranaka, Smodlaka u *Narodnom listu* 1903. godine objavljuje članak kojim obrazlaže potrebu objedinjavanja hrvatskih političkih stranaka.¹¹ Ista ideja stvaranja „narodne vojske“ u političkom smislu, pojavljuje se i kod Supila, koji ju promiče kroz časopis *Crvena Hrvatska*, te riječki *Novi list*.¹² Uz stavljanje naglaska na ujedinjenje hrvatskog političkog korpusa, doći će i do jačanja svijesti o potrebi suradnje s ostalim narodima Monarhije u zajedničkoj protu-bečkoj politici, te će unatoč toj opasnosti s tri, odnosno četiri strane, kako kaže Smodlaka, politika dalmatinskih političara ubrzo krenuti smjerom suradnje s Mađarima, Srbima i Talijanima. Taj novi pristup, odnosno zaokret, kao što je već i spomenuto, postat će poznat i kao politika *novog kursa*.

3. Juraj Biankini i *Narodni list*

Glasilu Narodne stranke, *Narodni list*, počeo je izlaziti u Zadru, u početku na talijanskom jeziku, kao *Il Nazionale* 1862. uz koji je išao i prilog na hrvatskom jeziku.¹³ Juraj Biankini urednik Narodnog lista postaje već 1871. godine, te će se na toj poziciji nalaziti sve do 1919. godine, budući da je Zadar, 1918. okupirala talijanska vojska, zabranivši list već početkom sljedeće godine. Juraj Biankini kao urednik lista vodio je glavnu riječ što se tiče sadržaja članaka objavljenih u njemu, te bi se moglo zaključiti da mišljenja i stavovi objavljeni u *Narodnom listu* ne odstupaju previše od njegovih osobnih stavova. Međutim, *Narodni list* će čvrsto stajati na pozicijama *novog kursa* po pitanju krize dualizma, barem u vrijeme njenog

⁹ Ganza-Aras, *Politika novog kursa*, 190.

¹⁰ Isto, 190.

¹¹ Isto, 193.

¹² Isto, 191.

¹³ Marijan Diklić, *Dalmacija u XIX. stoljeću*, (Zadar: Matica Hrvatska, 2010), 102.

vrhunca (od svibnja do listopada 1905.), što je vidljivo iz članaka objavljenih u tom razdoblju. S druge strane Biankini će se zauzimati za svojevrsnu politiku neopredijeljenosti. Ta njegova pozicija nepristajanja ni na jednu stranu (Austrijsku i Ugarsku), bit će vidljiva tijekom dubrovačkog ali i riječkog sastanka.¹⁴

Na poziciju urednika Narodnog lista Biankini dolazi na preporuku jednog od čelnih ljudi Narodnog preporoda u Dalmaciji, Mihovila Pavlinovića. Iz toga se može vidjeti kakav je velik utjecaj na njega imao Pavlinović, te će se upravo Pavlinovićeve političke misli prenositi na stranice Narodnog lista.¹⁵ S vremenom će se Biankini udaljiti od stare Narodne stranke te će se tako sa Stjepanom Buzolićem, Josipom Virgilom Perićem, Kažimirom Ljubićem, Josipom Paštovićem i Matom Šarićem, pobuniti protiv pučko-školskih čitanki u Dalmaciji, držeći da su one anacionalne, što onda ruši glavnu svrhu pučkog obrazovanja.¹⁶ Tim povodom nastat će Hrvatski klub, blizak dalmatinskim pravašima okupljenim oko Supila, Prodana i Trumbića, a Narodni list ostat će i dalje pod uredništvom Jurja Biankinija. Ujedinjenjem svih pravaških skupina u Dalmaciji, koje je potencirao i sam Biankini, *Narodni list* postat će jedno od glasila nove stranke.

4. Narodna stranka i Stranka prava prije fuzije u Hrvatsku stranku

4.1. Narodna stranka

Padom Bachovog apsolutizma te donošenjem Listopadske diplome (listopad 1860.), dolazi do liberalizacije političkog života Habsburške Monarhije.¹⁷ U vezi s jačanjem političkih sloboda, koje su omogućile izražavanje unutarnjih zahtjeva određenih pokrajina, stoje i zahtjevi Banske Hrvatske za prisajedinjenjem Dalmacije.¹⁸ Tako je na Pojačanom carevinskom vijeću (saziva ga car Franjo Josip I. 1860.), Josip Juraj Strossmayer iznio stav o potrebi ujedinjenja Dalmacije s Bansom Hrvatskom, čemu se usprotivio zadarski

¹⁴ Ganza Aras, *Politika novog kursa*, 293-306.

¹⁵ Marko Trogrlić i Nevio Šetić, *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću* (Zagreb: Leykam international, 2015), 70-73.

¹⁶ Isto, 70.

¹⁷ Nikša Stančić, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji- Mihovil Pavlinović i njegov krug do 1869* (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, 1980,) 139.

¹⁸ Isto, 139.

gradonačelnik, autonomaš Francesco Borelli.¹⁹ To razdoblje (1860.-1861.), obilježit će sukobi pristalica i protivnika sjedinjenja Dalmacije i Banske Hrvatske u Dalmaciji, što će biti početak preporodnog pokreta u Dalmaciji.²⁰ Prilikom izbora za prvi saziv Dalmatinskog sabor 1861. godine, od pristalica ujedinjenja Dalmacije s Hrvatskom nastaje Narodna stranka, dok se od protivnika ujedinjenju razvija Autonomaška stranka, koja te godine pobjeđuje na izborima.²¹ Autonomaši će većinu u Dalmatinskom saboru imati do 1870. godine, dok će Narodna stranka imati većinu od 1870. do svog ukinuća 1905., odnosno do stvaranja Hrvatske stranke. Na prvim općinskim izborima, održanim 1865., narodnjaci osvajaju vlast u 50 od 82 općine, međutim autonomaši zadržavaju Split i Zadar.²² Do 1875. autonomašima će ostati u rukama tek 21 općina, ali i najvažnije, Split i Zadar.²³

Nakon pobjede narodnjaka 1870. na izborima za Dalmatinski sabor, narodnjaci nastavljaju s radom na „ponarođivanju“ dalmatinskih općina, dok u isto vrijeme, polako u drugi plan počinje padati pitanje sjedinjenja.²⁴ Potiskujući pitanje ujedinjenja, Narodna stranka, nastojala je za Dalmaciju ishoditi određenu potporu u rješavanju gospodarskih problema, a takva će politika najviše doći do izražaja u vrijeme vlade Eduarda Taaffea (1879.-1893.).

Početak odvajanja dalmatinskih Srba od Narodne stranke vezan je za godinu 1873. Naime te godine dolazi do prve secesije u Narodnoj stranci. Petorica njenih zastupnika srpske nacionalnosti u Carevinskom vijeću, glasala su za vladin prijedlog o izravnim izborima za Carevinsko vijeće, što bi još i više centraliziralo Cislajtaniju (Austrijsku polovicu Monarhije).²⁵ Budući da su petorica zastupnika doživjeli osude od strane ostalih narodnjaka, oni istupaju iz stranke te utemeljuju Narodno-srednjačku stranku s listom *Zemljak*. Izbijanje ustanka 1875. u Bosni i Hercegovini dovest će do još većih razmimoilaženja između Srba i Hrvata u Narodnoj stranci.²⁶ Iako će i jedna i druga strana podržati ustanak, sukob će nastati po pitanju budućnosti Bosne i Hercegovine. Naime srpska strana podržavat će ideju o reinkorporaciji Bosne i Hercegovine u srpsku i crnogorsku državu, dok će se Hrvati uglavnom

¹⁹ Nikša Stančić, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji*, 140.

²⁰ Nikša Stančić, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji*, 140.

²¹ Marijan Diklić, *Dalmacija u XIX. stoljeću*, 101.

²² Isto, 112.

²³ Isto, 112.

²⁴ Marijan Diklić, *Pravaštvo u Dalmaciji do kraja prvog svjetskog rata (Zadar: Matica hrvatska Zadar i Zavod za povijesne znanosti Hrvatske Akademije znanosti i umjetnosti u Zadru, 1998.)*, 62.

²⁵ Isto, 59.

²⁶ Antoni Cetnarowicz, *Narodni preporod u Dalmaciji- Od slavenstva prema modernoj hrvatskoj i srpskoj nacionalnoj ideji (Zagreb: Srednja Europa, 2006)*. 219- 228.

zalagati za Austro-Ugarsku okupaciju te zemlje.²⁷ Iako među hrvatskim narodnjacima u početku nije postojao konsenzus, porazom Srbije i Crne Gore 1877. prevladat će stav o potrebi Austro-ugarske okupacije.²⁸ Opći pristanak hrvatskih narodnjaka na okupaciju dovest će do žestokih polemika u kojima će s hrvatske strane sudjelovati *Narodni list*, a sa srpske list *Zastave*.²⁹ Konačan rascjep dogodit će se 1879. kada će dalmatinski Srbi osnovati Srpsku stranku na Primorju.

Velik uspjeh Narodne stranke predstavljalo je osvajanje splitske općine 1882. godine. Općinsko vijeće u kojem su većinu činili autonomaši raspušteno je 1880. na zahtjev Zemaljskog odbora, povodom nereda u Splitu, te je uveden komesarijat.³⁰ Nakon toga su uslijedile dvogodišnje žestoke rasprave u Dalmatinskom saboru, te u tisku, u kojima su s narodnjačke strane prednjačili Gajo Bulat i Miho Klaić, a s autonomaške strane Antonio Bajamonti. Sljedeća velika pobjeda Narodne stranke, uslijedila je kad je pokrajinsko zastupstvo, na zahtjeve narodnjačkih zastupnika Dalmatinskog sabora, u čemu se najviše isticao Mihovil Pavlinović, uvelo hrvatski jezik kao službeni u Dalmatinskom saboru.³¹

Oportunistička politika koja je nakon osvajanja splitske općine sve više dolazila do izražaja počela je nailaziti na otpor i od samih članova Narodne stranke. Nezadovoljnice takvom politikom predvodit će Mihovil Pavlinović. Nakon Pavlinovićeve smrti 1887. u kritikama vodstva stranke, prije svega Bulata i Klaića, istaknut će se Juraj Biankini.³² Biankini će tako s petoricom istomišljenika 1892. napustiti Narodnu stranku te osnovati, Hrvatski klub blizak pravašima, o čemu će kasnije detaljnije biti riječ.³³

Već na prijelazu stoljeća Narodna stranka u Dalmaciji polako počinje slabiti. Jedan od glavnih razloga tome bio je konačni neuspjeh njihove politike podilaženja prema Beču, takozvane „politike mrvica“, kako bi se, za Dalmaciju pridobili određeni benefiti, prvenstveno investicije države te financijska pomoć toj pokrajini na periferiji carstva. Taj neuspjeh najbolje će se očitovati dolaskom dalmatinskog namjesnika Handlea, koji će u svom govoru u

²⁷ Antoni Cetnarowitz, *Narodni preporod u Dalmaciji- Od slavenstva prema modernoj hrvatskoj i Srpskoj nacionalnoj ideji* (Zagreb: Srednja Europa, 2006). 219- 228.

²⁸ Isto, 219-228.

²⁹ Isto, 234.

³⁰ Marijan Diklić, *Pravaštvo u Dalmaciji do kraja prvog svjetskog rata* (Zadar: Matica hrvatska Zadar i Zavod za povijesne znanosti Hrvatske Akademije znanosti i umjetnosti u Zadru, 1998.), 63.

³¹ Isto, 65.

³² Isto, 66.

³³ Isto, 221.

Dalmatinskom saboru naglasiti važnost toga da se Dalmacija osloni na vlastite resurse u stvaranju bolje gospodarske situacije.

Dobroj percepciji Narodne stranke u Dalmaciji svakako nije doprinijela ni vrgoračka afera. Ona je na vidjelo donijela višegodišnje financijske malverzacije u vrgoračkoj općini od strane istaknutih članova Narodne stranke.³⁴ Radilo se o pronevjeri novca u svrhu političke propagande ali i u privatne svrhe.³⁵ Iz te se afere možda i najbolje vidi u kakvom se stanju nalazila Narodna Hrvatska stranka na početku dvadesetog stoljeća.

Narodna stranka tog vremena podijeljena je u dvije skupine. Prva skupina bila je ustrajna u oportunističkoj politici prema Beču, dok je druga, bila sklonija odustajanju od takvog pristupa te suradnji s pravašima. To će između ostaloga, i doprinijeti fuziji dviju stranaka.³⁶

4.2. Stranka prava

4.2.1. Početci pravaštva u Dalmaciji i Mihovil Pavlinović

Za početke pravaštva u Dalmaciji obično vežemo Mihovila Pavlinovića, koji je, iako član Narodne stranke, prigrlio Starčevićevu pravašku ideologiju, zalažući se, na temelju Hrvatskog državnog prava, za priključenje Dalmacije s Hrvatskom na osnovama trijalizma.³⁷ Pavlinovićeva pravaška misao prvi put jasno dolazi do izražaja prilikom njegovog govora u Jelsi na otoku Hvaru prigodom otvaranja čitaonice, gdje slušateljima sugerira da odbace južnoslavensku političku ideologiju i da prihvate hrvatsku misao.³⁸ Svakako treba imati na umu da Pavlinović nije ni odbacivao mogućnost labavog saveza južnoslavenskih zemalja u budućnosti u smislu federacije i konfederacije. Prema tome on je hrvatstvu dao prednost nad jugoslavenstvom, pri tom ne odbacujući u potpunosti ni jugoslavenstvo.³⁹

³⁴ Ganza Aras, *politika novog kursa*, 84.

³⁵ Ganza- Aras, *politika novog kursa*, 84.

³⁶ Isto, 83.

³⁷ Marijan Diklić, „Pojava pravaštva i nastanak Stranke prava u Dalmaciji“, u *Radovi zavoda za povijesne znanosti u Zadru*, (32), 5- 107, str 28.

³⁸ Marijan Diklić, *Pravaštvo u Dalmaciji do kraja prvog svjetskog rata* (Zadar: Matica hrvatska Zadar i Zavod za povijesne znanosti Hrvatske Akademije znanosti i umjetnosti u Zadru, 1998), 103.

³⁹ Marijan Diklić, *Pravaštvo u Dalmaciji do kraja prvog svjetskog rata* (Zadar: Matica hrvatska Zadar i Zavod za povijesne znanosti Hrvatske Akademije znanosti i umjetnosti u Zadru, 1998), 103.

Najvažniji Pavlinovićev spis, u kojem se najbolje ogleda njegov pravaški politički nazor svakako je tajni program *Hrvatska misao* iz 1869. u kojem jasno izlaže svoj politički nauk odgovarajući na pitanje što Hrvati hoće, a po njemu je to Hrvatsko pravo koje je izraženo kroz tri točke a to su; 1. Samostalnost, 2. Cjelokupnost, 3. Ustav hrvatski.⁴⁰ Njegova pravaška misao izražena u tom spisu kasnije se neće u bitnome promijeniti. Njegov pravaški politički nazor vidljiv je i iz prepiski koje je vodio s Eugenom Kvaternikom. S Kvaternikom se Pavlinović, u smislu političke ideologije slagao, međutim određene prepreke među njima neće dozvoliti da se Pavlinović u potpunosti stavi u službu pravaške ideje u smislu organiziranja Stranke Prava u Dalmaciji. U prvom redu radi se o Pavlinovićevoj osudi oštrih napada na biskupa Strossmayera od strane pravaškog lista *Hervat*.

Također, 1884 godine, Pavlinović se sukobljava s Ivom Prodanom, odnosno pravašima okupljenima oko *Katoličke Dalmacije*, kojima u prvom redu zamjera zapostavljanje onih tema koje se realno mogu riješiti u nekoj bliskoj budućnosti, ne smatrajući pritom da su državno-pravne teme kojima se uglavnom bavila *Katolička Dalmacija*, manje bitne. U nizu članaka izdanih u *Narodnom listu* pod naslovom *Hrvatski razmišljaji*, Pavlinović radi distinkciju između „pravog pravaštva“ kojemu pripada on, od steklištva i „pretjeranog starčevićanstva“, koje cilja na sve ili ništa te odbija svako djelovanje unutar dualističkog sustava.⁴¹ Dakle, može se zaključiti kako je Pavlinović po uvjerenju pravaš koji je imao znatno realniji pristup politici. Također za razliku od banovinskih pravaša, Pavlinović nije bio tako oštar protivnik jugoslavenstva (naime samo je isticao hrvatstvo ispred jugoslavenstva), te nije gajio toliko nepovjerenje prema narodnjačkim prvacima u Banovini. Iako nikada nije bio član Stranke prava, Mihovil Pavlinović je svakako idejni začetnik dalmatinskog pravaštva, a njegove ideje će utjecati i na Jurja Biankinija koji će upravo Pavlinovićevim zagovaranjem postati urednikom *Narodnog Lista*.

Pod Pavlinovićevim utjecajem pravaštvo se u Dalmaciji u potpunosti afirmira osamdesetih godina, te se razlikovalo od originalnog Starčevićevog pravaštva, u tome što je svoj cilj, a to je sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom, vidjelo u realnijem obliku nego Starčević, koji je držao da Hrvatska u odnosu s Austrijom i Ugarskom, treba biti vezana samo osobom vladara, to jest personalnom unijom, dok se dalmatinsko pravaštvo držalo okvira Monarhije.⁴²

⁴⁰ Marijan Diklić, *Pravaštvo u Dalmaciji*, 103.

⁴¹ Isto, 146.

⁴² Marijan Diklić, *Pojava pravaštva i nastanak Stranke prava u Dalmaciji*, 31.

Takav manje radikalni pristup dalmatinskog pravaštva, svakako je ostavljao više prostora za praktično djelovanje, te će ga prihvatiti i pravaši u Banskoj Hrvatskoj devedesetih godina.⁴³

4.2.2. Prodanova pravaška skupina

Prva pravaška grupa u Dalmaciji, nastala je u Zadru osamdesetih godina oko don Ive Prodana te lista Katoličke crkve, *Katolička Dalmacija*. Njegov politički svjetonazor bazirao se na učenjima Ante Starčevića koliko i na učenjima Mihovila Pavlinovića. Od Pavlinovića Prodan baštini povezivanje Hrvatsva s katoličanstvom, dok se kao starčevićanac zalaže za Hrvatsku samostalnost.⁴⁴ Njegovo povezivanje katolicizma i Hrvatsva, samim tim je i odmak od klasičnog „starčevićanskog“ pravaštva koje je u biti liberalne ideologije, a na koju su se ipak pozivali Prodan i njegov pravaški krug.

Njegova politička uvjerenja i stavovi izneseni su 1887. godine, u listu *Katolička Dalmacija*, u nizu članaka s naslovom „Naš program“ i pod naslovima *Bog i Hrvatska*.⁴⁵ To je bio svojevrsni vjersko politički program. U prvom dijelu s naslovom *Bog*, raspravlja o Bogu i o katoličkoj vjeri, te u njemu ističe kako Bog i njegova slava trebaju biti konačni cilj svakog rada. Zbog toga ga Prodan stavlja ispred domovine, koju je po njemu nemoguće ljubiti bez da se ljubi Boga.⁴⁶ U dijelu programa pod naslovom *Hrvatska*, on iznosi svoj politički program. U njegovo središte stavlja rješenje hrvatskog pitanja, odnosno stvaranje Hrvatske države. Rješenje tog pitanja vidi u preuređenju monarhije iz dvojne u trijalističku, pozivajući se na Hrvatsko državno pravo. On se zalaže za mirno rješenje tog pitanja, smatrajući da na samom bečkom dvoru postoji želja za uvođenjem trijalizma, a dokaze o tome nalazi u istupima nekih visokih bečkih plemića, osamdesetih godina, u kojima se zalažu za trijalizam. Međutim radilo se o tome da je bečka politika, posebno u kriznim trenucima za monarhiju, nastojala Hrvate pridobiti na svoju stranu, dajući im lažne nade o trijalizmu.⁴⁷

⁴³ Isto, 31.

⁴⁴ Isto, 10.

⁴⁵ Marijan Diklić, *Pravaštvo u Dalmaciji*, 135.

⁴⁶ Marijan Diklić, *Pravaštvo u Dalmaciji*, 136.

⁴⁷ Marijan diklič, *Pravašto u Dalmaciji*, 137.

Prodan je također vjerovao i u želju samog cara za uspostavom trijalizma, te na osnovu njegove krunidbene zavjerenice iz 1867. zaključuje kako trijalizam pravno i postoji.⁴⁸ Hrvatska spona s Habsburškom kućom, kao zaštitnicom katoličke vjere, za Prodanov krug, ipak je bila neslomljiva, iako je *Katolička Dalmacija* na momente znala žestoko kritizirati odnos Beča prema Dalmaciji.⁴⁹ Upravo u tome će se očitovati najveća razlika Prodanovih čistih pravaša, spram onih okupljenih oko Biankinija, te oko Supila i Trumbića.

4.2.3. Liberalno pravaštvo

Liberalno pravaštvo u Dalmaciji se javlja osamdesetih godina kako utjecajem Starčevićeve izvorne pravaške misli, tako i na liberalnim temeljima dalmatinskog narodnjaštva.⁵⁰ Kao glavni predstavnici Liberalnog pravaštva istaknut će se odvjetnik Ante Trumbić te novinar Frano Supilo. Trumbićev politički nazor nastaje utjecajem splitskih liberalnih narodnjaka, još za njegova gimnazijskog obrazovanja, na što se nadgradio njegov pravaški svjetonazor kojega je usvojio za vrijeme svog studiranja u Zagrebu.⁵¹ Utjecaj narodnjačke tradicije djelovao je tako da je ublažavao njegovo pravaštvo, što se može primjerice vidjeti u njegovom odnosu prema Srbima te ostalim Južnim Slavenima, a i u njegovom slavenofilstvu, karakterističnijim za narodnjačku tradiciju.⁵² Kao mladi splitski pravaš, krajem osamdesetih godina počinje kritizirati oportunističku Narodnu stranku, te njene čelnike, posebno Gaju Bulata, a ne slaže se ni sa stajalištima Prodanovih pravaša. Svoje poštovanje Trumbić jedino iskazuje Jurju Biankiniju i njegovom Hrvatskom klubu, koji je naginjao pravaštvu.⁵³ Biankini je bio sličan Trumbiću upravo po tome što su i jedan i drugi ideološki stajali između pravaštva i narodnjaštva.

Trumbić se početkom devedesetih godina povezuje s Franom Supilom, urednikom *Crvene Hrvatske*, s kojim dijeli gotovo istovjetna politička uvjerenja, budući da su obojica pristaše trijalizma.⁵⁴ Kako bi se bolje konsolidiralo pravaštvo u Dalmaciji, te stvorila učinkovitija oporba narodnjacima, Trumbić se zalaže za formalno osnivanje Stranke prava u

⁴⁸ Isto, 137.

⁴⁹ Marijan Diklić, *Pojava pravaštva i nastanak Stranke prava u Dalmaciji*, 34.

⁵⁰ Marijan Diklić, *Pravaštvo u Dalmaciji*, 169.

⁵¹ Isto, 170.

⁵² Isto, 172.

⁵³ Marijan Diklić, *Pravaštvo u Dalmaciji*, 181.

⁵⁴ Ivo Petrinović, *Ante Trumbić- politička shvaćanja i djelovanje*, str. 32.

Dalmaciji, u čemu najveću potporu nalazi u Biankiniju. Na poziv Biankinijevog Hrvatskog kluba, u Zadru 1894. osniva se Stranka prava, u kojoj će se kao čelni ljudi istaknuti Ante Trumbić, Frano Supilo, Ivo Prodan, i Juraj Biankini. Tako su se u istoj stranci našli najstariji Prodanov pravaški krug, Biankiniev Hrvatski klub, te mlado liberalno pravaštvo okupljeno oko Trumbića i Supila, formirajući tako tri struje.⁵⁵ Razdvajanjem Stranke prava u Banskoj Hrvatskoj na Frankovu Čistu stranku prava, te Folnegovićevu Maticu stranke prava, dolaze na vidjelo i idejne razlike Trumbića i Supila nasuprot Prodanu, budući da će većina dalmatinskih pravaša, za razliku od Prodana, biti naklonjenija Matici stranke prava.

U širenju liberalno pravaških ideja istaknuo se Frano Supilo preko svog lista *Crvena Hrvatska* koji izlazi od 1891. godine u Dubrovniku. Na Supilov politički razvoj najveći utjecaj ima liberalno narodnjaštvo, budući da se kao školski kolega sina Pere Čingrije, Melka, upoznao sa starim Čingrijom.⁵⁶ Iako je Čingriju smatrao političkim ocem, Supilo se, prepoznajući glavne probleme Dalmacije i Hrvatske, čije je uzroke nalazio u Austriji, priklonio pravaštvu.⁵⁷

Početakom devedesetih godina 19. stoljeća, na vlast u Dubrovačkoj općini dolazi koalicija Autonomaša i Srpske stranke, sastavljene većinom od takozvanih Srba katolika. Iako je Srba katolika u Dubrovniku bilo oko stotinjak činili su jednu od najjačih političkih snaga Dubrovnika.⁵⁸ Oni dolaze na vlast nakon dvadeset godina narodnjačke vlasti u Dubrovniku koristeći se raznim makinacijama, prije svega uvjeravajući činovništvo u potporu od strane vlasti, te kupujući glasove.⁵⁹ Kao posljedica toga, narodnjaci i tada još malobrojni pravaši u Dubrovniku sve će se više približavati.⁶⁰ Upravo ta specifična situacija u Dubrovniku, usmjerit će i Supila prema ideji važnosti suradnje svih Hrvata Dubrovnika, odnosno pravaša i narodnjaka, te će tako često inicirati njihove pregovore.⁶¹ Iako se zalagao za suradnju pravaša i narodnjaka, treba imati na umu da je Supilo, poput Trumbića, često znao kritizirati oportunitizam narodnjaka. Međutim imajući u vidu krajnji cilj, samostalnu Hrvatsku, objedinjavanje svih Hrvatskih političkih čimbenika je prema Supilovu shvaćanju bilo nužno za postizanja tog cilja.

⁵⁵ Ivo Petrinović, *Ante Trumbić*, 34.

⁵⁶ Marijan Diklić, *Pravaštvo u Dalmaciji*, 190.

⁵⁷ Isto, 205.

⁵⁸ Knežević, Adrian (2021.) „*Dubrovački Srbi katolici nakon uspostave jugoslavenske države*“, u Istočnojadranski prostor između sloma Habsburške Monarhije i stvaranja novih država, ur: Ante Bralić, Branko Kasalo, (Zadar: Odjel za povijest Sveučilišta u Zadru), 191-218.

⁵⁹ Marijan Diklić, *Pravaštvo u Dalmaciji*, 196.

⁶⁰ Ivo Petrinović, *Politička misao Frana Supila* (Split: Književni krug Split, 1988.), 26.

⁶¹ Isto, 205.

4.2.4. Hrvatski klub

Treća pravaška skupina, koja se pojavila 1892. godine, bio je Hrvatski klub, na čelu s urednikom Narodnog lista Jurjem Biankinijem. Kao što je već spomenuto, nastao je nezadovoljstvom šesterice članova Hrvatske narodne stranke s politikom koju je predvodio vrh stranke. Povod za odvajanje članova Narodne stranke, zbio se na 27. zasjedanju Dalmatinskog sabora, u proljeće 1892. kada je Juraj Biankini žestoko kritizirao sadržaj novih pučko-školskih udžbenika, smatrajući kako se koristeći njima ne može obrazovati mladež u domoljubnom hrvatskom uhu, dajući primjere namjernog izostavljanja hrvatskog imena.⁶²

Njegovo protivljenje novim udžbenicima naišlo je na žestoku kritiku članova Srpske stranke Save Bjelanovića i srbo-katolika Antuna Pugliesia, koji su odbacili Biankiniev prijedlog, te iznijeli svoj prijedlog prema kojem su se protivili zatajivanju srpstva u udžbenicima.⁶³ Na kraju su srpski zastupnici prihvatili Biankinijev prijedlog, uz uvjet, da u pozivu vladi o izmjeni sadržaja udžbenika, bude navedeno uz Hrvatsko i Srpsko ime, te bi tako novi poziv glasio „Pozivlje se c.k. Vlada neka u korist zdrave narodne prosvjete dade pregledati nove knjige za pučke učione u Dalmaciji, i neka pazi osobito na to, da u novom izdanju ime naroda i jezika hrvatskog nebude pritajeno, kao ni ime naroda i jezika srbskog.“⁶⁴ Taj prijedlog izmjene poziva od članova srpske stranke, bio je odobren od strane većine zastupnika Narodne stranke, međutim on je Biankiniju bio neprihvatljiv. Tako će Biankini odmah po završetku glasovanja istupiti iz kluba Narodne stranke. Njemu će se pridružiti još i Stjepan Buzolić, Josip Virgil Perić, Kažimir Ljubić, Josip Paštović i Mate Šarić, te će tako nastati Hrvatski klub.⁶⁵

Tim činom dolazi do kulminacije nezadovoljstva politikom Narodne stranke od strane radikalnijih hrvatskih članova. Dakle, rasprava o čitankama bila je samo povod takozvanoj „secesiji šesterice“. Nezadovoljstvo oportunistom narodnjaka trajalo je još od sredine osamdesetih godina devetnaestog stoljeća, kada je nezadovoljnike predvodio, također pravaški usmjeren narodnjak, don Mihovil Pavlinović, kojega je politički naslijedio Juraj Biankini.

⁶² Marijan Diklić, *Pravaštvo u Dalmaciji*, 221.

⁶³ Isto, 226.

⁶⁴ Isto, 226.

⁶⁵ Isto, 227.

Biankinijev potpuni odmak od Narodne stranke nastao je potpisivanjem trgovinskog ugovora između Austro-Ugarske Monarhije s Kraljevinom Italijom 1891., koji je sadržavao takozvanu vinsku klauzulu, koja je ograničavanjem carina, jamčila povoljan uvoz talijanskih vina.⁶⁶ Imajući u vidu da je glavna okosnica dalmatinskog gospodarstava bilo upravo vinogradarstvo i vinarstvo, stupanjem na snagu tog ugovora, dalmatinsko je gospodarstvo pretrpjelo značajne posljedice. Iako je taj ugovor bio po Dalmaciju poguban, većina zastupnika Narodne stranke u Carevinskom vijeću, izuzev Nikola Dapare i Radoslava Kvekića, glasovali su za njegovu primjenu, što je bilo nešto preko čega Biankini nije mogao prijeći, nakon čega je samo tražio povod napuštanju Narodne stranke.⁶⁷

Razloge napuštanja Narodne stranke, naposljetku su šestorica dalmatinskih zastupnika navela i u *Narodnom listu* 7. svibnja 1892. godine.⁶⁸ Na kraju tog članka naveli su i program Hrvatskog kluba, odnosno njihove glavne ciljeve. Temeljne točke članka su; 1. Sdruženje Dalmacije s Hrvatskom na temelju hrvatskog državnog prava. 2. Priznanje po državljanstvu i zemlji jedinstvenog naroda hrvatskog u cijeloj Hrvatskoj. 3. Pravo državnog hrvatskog jezika u javnim uredima. 4. Spojenje Dalmacije željeznicom s Hrvatskom, i obrana njezinih zanemarivih ekonomičkih interesa.⁶⁹ Iz samih tih glavnih točaka budućeg programa Hrvatskog kluba vidljivo je njegovo pravaško usmjerenje. Šestorka ubrzo i najavljuje suradnju s pravašima, naravno preko Narodnog lista, koji unatoč Biankinijevu istupanju iz Narodne stranke ostaje u njegovim rukama.⁷⁰ Na sastanku vrha Narodne stranke, koji je pokrenuo Klaić, izdan je proglas koji osuđuje Biankinija i njegovu skupinu te se ističe kako su bezobzirno prisvojili tiskaru i glasilo cijele stranke.⁷¹ Svaljivanjem čitave krivice na Biankinija vidljiva je i nepopustljivost vrha Narodne stranke u provođenju svojih starih, oportunističkih politika.

Svoj odgovor na taj proglas, članovi Hrvatskog kluba uputili su 27. kolovoza 1892. u članku u *Narodnom listu*, pod naslovom *Šestorica šesnaestorici*, u kojoj, na konstataciju da su se razbili o korice male čitanke, odgovaraju da bi „vrlo brzo došlo od hrvatsko-srpskih čitanke i hrvatsko-srpskog jezika, do hrvatsko-srpskog državnog prava i hrvatsko-srpske države u

⁶⁶ Marijan Diklić, *Pravaštvo u Dalmaciji*, 228.

⁶⁷ Isto, 228.

⁶⁸ Isto, 228.

⁶⁹ Isto, 229.

⁷⁰ Isto, 230.

⁷¹ Isto, 231.

Hrvatskoj.⁷² Istupanje Biankinija i njegovih istomišljenika iz Narodne stranke, dalmatinski pravaši su vrlo dobro primili, te tako Trumbić krajem 1892., u pismu namijenjenom Biankiniju, predlaže da Hrvatski klub s ostalim dalmatinskim pravašima, sudjeluje u osnivanju Stranke prava, a u odgovoru Biankini prihvaća suradnju, te izjavljuje kako je namjera Hrvatskog kluba ujedinjavanje svih dalmatinskih pravaških grupacija.⁷³

Iako su svi dalmatinski pravaši bili zadovoljni osnivanjem Hrvatskog kluba, Biankinijeva je skupina, koja je ipak proizašla iz narodnjačke tradicije, bila najbliža Trumbićevom i Supilovom krugu liberalnih pravaša, budući da su i Trumbić i Supilo, kao što je već spomenuto, politički stasali upravo na temeljima liberalne narodnjačke politike. S druge strane Prodan, iako zadovoljan osnivanjem Hrvatskog kluba, te pozitivno ocijenivši njihov privremeni program, smatra da je on mogao biti još „čišći i hrvatskiji“, te s više elemenata, katoličanstva i pravaštva.⁷⁴

Uz to što se Hrvatski klub zalagao za ujedinjenja svih pravaških grupa, ipak im je donekle smetalo to što se pravaštvo, ono banovinsko, još do kraja nije odreklo starog rješenja hrvatskog pitanja izvan okvira monarhije. Ipak u Banskoj Hrvatskoj među pravašima počinju prevladavati „novi pravaši“, koji rješenje hrvatskog pitanja vide u preuređenju dualističke monarhije u trijalističku, ili čak u pravcu uvođenja konfederalizma.⁷⁵ Ujedinjenje Neodvisne narodne stranke i Stranke prava u Banskoj Hrvatskoj, oduševljava članove Hrvatskog kluba te oni traže da se na osnovu njihovog programa ujedini Hrvatski klub s ostalim pravašima u Dalmaciji u jedinstvenu Stranku prava. Oni su dakle bili zadovoljni s tim što se okviraško dualističko-trijalistički program ujedinjene opozicije temeljio upravo na moderno-pravaškim idejama.⁷⁶

U skladu s prvom točkom svog programa a to je ujedinjenje Dalmacije s Hrvatskom, zastupnici Hrvatskog kluba su na zasjedanju Dalmatinskog sabora u veljači 1894. godine, pokrenuli pitanje donošenja saborske adrese kralju. U adresi se na temelju hrvatskog državnog prava tražilo sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom. Unatoč obvezi da raspravu o adresi stavi na dnevni red, predsjednik sabora, član Srpske stranke, Đorđe Vojnović odbio je

⁷² Marijan Diklić, *Pravaštvo u Dalmaciji*, 232.

⁷³ Isto, 233.

⁷⁴ Isto, 233.

⁷⁵ Isto, 234.

⁷⁶ Isto, 236.

to učiniti, uz izgovor da će raspravu o tom pitanju, zbog njegove važnosti odgađati dok ne budu riješena sva druga pitanja vezana za pokrajinu.⁷⁷

Na kraju je rasprava o adresi ipak došla na dnevni red, te je nakon Ljubićevog čitanja, Klaić predložio sastavljanje vijeća sedmorice, koje bi imalo dopuniti Ljubićev tekst adrese, u roku od jednog dana. Vijeće su sačinjavali Juraj Biankini, Miho Klaić, Gajo Bulat, Pero Čingrija, Ivan Vranković, Josip Paštrović i Dušan Baljak⁷⁸. Prije samog iznošenja prijedloga adrese, vladin povjerenik, prenio je pismo Ministarstva unutarnjih poslova kojim se zatvara to zasjedanje Dalmatinskog sabora. Tako je propao prijedlog Hrvatskog kluba, koji su čak podržali i članovi njihove bivše stranke, budući da su i oni naravno podupirali ujedinjenje Dalmacije s Banskom Hrvatskom, ali nisu imali smjelosti pokretati to pitanje u Saboru.

5. Narodni list i Hrvatska stranka

5.1. Nagovještaj fuzije hrvatskih stranaka u Narodnom listu

Već u prvom članku, prvog broja *Narodnog lista* za 1905. godinu nagovještuje se mogućnost fuzije Stranke prava i Narodne hrvatske stranke. Taj članak je zamišljen kao politički presjek stare 1904. godine. Govoreći o uspjehu oko rješenja Handelove afere, Narodni list navodi kako je polučen još jedan uspjeh koji“ iako još nema konkretna oblika, ipak je od najveće važnosti.“⁷⁹ U članku piše „stvorili smo naime takvo međustranačko raspoloženje, da će se moći iz njega mnogo dobra i korisna, za Dalmaciju i hrvatski narod u njoj polučiti“. Stvaranju pomirljivog raspoloženje prethodio je složan otpor germanizaciji još od 1903. godine a takvo raspoloženje posebno se manifestiralo tijekom 1904. kod „prosvjeda proti nedostojnim uvrijedama baruna Handlea.“⁸⁰ Članak navodi i to kako je fuzija Hrvatskih stranaka „u bitnosti već nastupila pred tri godine kad se biralo narodno zastupstvo“ te kako „novi ljudi koji nisu sudjelovali u prijašnjoj ljutoj stranačkoj borbi danas kad ne može da bude

⁷⁸ Marijan Diklić, *Pravaštvo u Dalmaciji*, 239.

⁷⁹ „Na pragu nove godine“, *Narodni list*, Zadar, 4. siječanj 1905., br. 1., str.1.

⁸⁰ „Na pragu nove godine“, *Narodni list*, Zadar, 4. siječanj 1905., br. 1., str.1.

više govora o onim prilikama koje su onda davale povoda bratskoj vraždi, našli su se složni kod javnog rada“.⁸¹ Jedinstvenost u tom radu za hrvatske pravice, dovela je, smatra autor članka do stvarne fuzije hrvatskih stranaka a „sada se radi tek o tome, da se ona kodificira, da se utvrdi zajednički hrvatski program u duhu i smjeru ovog trogodišnjeg složnog rada“.⁸²

5.2. Program Hrvatske stranke u *Narodnom listu*

Kao glasilo stranke prava, *Narodni list* je temeljito popratio stvaranje Hrvatske stranke. Tako u broju od 15. travnja 1905. godine prenose kako predsjednici hrvatskih klubova Čingrija i Trumbić, pozivaju predstavnike hrvatskih stranaka, da se odazovu 25. travnja na sastanak u Splitu kako bi usuglasili svoje političke programe, te objedinili svoje stranke.⁸³

U svom broju 29. travnja 1905. godine, *Narodni list* donosi informativni članak koji čitatelje obavještava o stvaranju Hrvatske stranke. Članak naglašava važnost zajedničkog nastupanja svih Hrvata, u smislu sveobuhvatnog političkog pokreta, te ukazuje na krizu dualističkog temelja države: „ako ikada, danas kada se dualistički temelji monarhije ruše, danas kada se rješenje hrvatskog pitanja neumoljivo nameće, takve energične akcije mi najviše trebamo, mi trebamo složnog postupanja, da nas historički događaji ne nađu smetene i rascjepkane u strančice i frakcije, da se i naš glas daleko čuje, da se o nama bez nas ne odlučuje.“⁸⁴ Navodeći krizu dualizma, sugerira se mogućnost drugačijeg uređenja monarhije, naime zahtjevi Mađarske koalicije išli su prema stvaranju personalne unije. U tom trenutku kada su temelji unutarnjeg državnog uređenja uzdrmani, ispravno je zaključiti da je moguće učinkovitije djelovati kako bi se ispunili hrvatski narodni ciljevi, te je zajedničko postupanje, upravo u trenutku krize, kad se odnosi u monarhiji mogu promijeniti, s pravom shvaćeno kao prioritet.⁸⁵

Članak izvještava kako su se gotovo svi članovi Stranke prava složili oko stvaranja Hrvatske stranke te kao izuzetke navodi dr. Ivu Prodana, Bakotu i Majstorovića.⁸⁶ Ta trojica članova Stranke prava naginjali su programu Čiste stranke prava u Banskoj Hrvatskoj, pa su

⁸¹ „Na pragu nove godine“, *Narodni list*, Zadar, 4. siječanj 1905., br. 1., str. 1.

⁸² „Na pragu nove godine“, *Narodni list*, Zadar, 4. siječanj 1905., br. 1., str. 1.

⁸³ *Narodni list*, Zadar, 1905., br. 33 (15. travanj).

⁸⁴ „Hrvatska stranka“, *Narodni list*, Zadar, 29. travanj 1905., br. 34., str. 1.

⁸⁵ „Hrvatska stranka“, *Narodni list*, Zadar, 29. travanj 1905., br. 34., str. 1.

⁸⁶ „Hrvatska stranka“, *Narodni list*, Zadar, 29. travanj 1905., br. 34., str. 1.

od prije bili česti sukobi i polemike dr. Ive Prodana s *Narodnim listom*. Oni će se ubuduće protiviti politici *novog kursa* i biti na liniji Josipa Franka u Banskoj Hrvatskoj. Prodan je svoje suprotstavljanje ujedinjenju Hrvatskih stranaka počeo izražavati već krajem 1904. kada je postalo jasno da je ujedinjenje samo stvar vremena, a njegova *Hrvatska kruna* piše kako je „Stranka Prava izvršila političko samoubojstvo vraćajući se kao pravi slavosrbi na stare snove o ilirstvu, narodnjaštvu, jugoslavenstvu i srbohrvatsvu“.⁸⁷ Dakle, protivljenje ujedinjenju od strane čistih pravaša javlja se više zbog njihovog suprotstavljanja suradnji sa Srbima, nego li zbog suradnje s Narodnom strankom.

Sam program Hrvatske stranke prenesen je u *Narodnom listu* 3. svibnja 1905. Programu prethodi svojevrsno obraćanje hrvatskom narodu u kojem se izriče važnost zajedništva narodnih masa i opasnost grupiranja u male strančice, te je vidljiv entuzijazam u smislu vjere u stvaranje sveobuhvatnog narodnog pokreta : „...baš u svrhu da se i tom zlu doskoči, da se narodne sile okupe i postanu sposobne za obsežne narodne zadaće, mi sjedinismo danas naše klubove, i naše programe i utemeljismo sveukupnu Hrvatsku stranku.“⁸⁸ Iako je poziv za zajedništvom naroda i „okupljanje oko jednog barjaka“ učestao u političkim govorima i proglasima, samim činom ujedinjenja najvećih hrvatskih stranaka u Dalmaciji, takav je poziv dobio na vjerodostojnosti.

Program Hrvatske stranke, oko kojeg su se složile Stranka prava i Narodna stranka sastoji se od VI. točaka. U prvoj točki programa, ujedno i najbitnijoj, iznosi se kako Hrvatska stranka zastupa stajalište o važnosti ujedinjenja Dalmacije s Bansom Hrvatskom i Slavonijom. To ujedinjenje ne smatra se konačnim, već je to korak ka ujedinjenju svih zemalja napučenih Hrvatima, ali ustavnim sredstvima u jedno, zajedničko državno tijelo.⁸⁹

Prva točka programa ujedno je vrhovni politički cilj Hrvatske stranke. Dakle Hrvatska stranka smatra mogućim i ujedinjenje Bosne i Hercegovine, te Istre, unutar jedne zajedničke državne tvorevine. Takva teza također pokazuje pravašku orijentaciju nove stranke, budući da se ne bazira samo na ujedinjenje Dalmacije s Hrvatskom. U smislu politike *novog kursa*, ova teza (po kojoj konačno ujedinjenje hrvatskih zemalja podrazumijeva i prisajedinjenje Bosne i Hercegovine) također je mogla biti problematična Srbima. Međutim, sam Ante Trumbić smatrao je da bi se to pitanje trebalo riješiti plebiscitom naroda Bosne i Hercegovine, a tu tezu

⁸⁷ Marijan Diklić, *Pravaštvo u Dalmaciji*, 353.

⁸⁸ „Program Hrvatske stranke“, *Narodni list*, Zadar, 3. svibanj 1905., br. 35. Str. 1.

⁸⁹ „Program Hrvatske stranke“, *Narodni list*, Zadar, 3. svibanj 1905., br. 35. Str. 1.

izriče u okviru pregovora Stranke prava sa Srpskom strankom u ljeto 1903.⁹⁰ Spominjanje sjedinjenja ostalih zemalja napučenih Hrvatima, moglo je predstavljati problem određenim članovima Narodne stranke, budući da je primjerice Vicko Milić smatrao kako se samo Dalmacija treba ujediniti s Hrvatskom unutar Ugarske. S obzirom na to da je Dalmacija de iure dio Trojedne kraljevine, ona bi se na pravnim osnovama trebala s njom i ujediniti, što se trebalo dogoditi po Hrvatsko-ugarskoj nagodbi a ne na temelju hrvatskog državnog prava.⁹¹ Takva politika se dakle temelji na Hrvatsko-ugarskoj nagodbi, a kako je Milić bio legalist, zagovarao je nerazdruživost Banovine s Ugarskom, temeljenu upravo na nagodbi.⁹² Pravaši traže da se na temelju državnog i prirodnog prava ujedine zemlje napučene Hrvatima, dok Milić zastupa tezu da se Dalmacija ujedini s Hrvatskom na osnovu nagodbe iz 1868. godine. Kada Biankini govori o stvaranju „treće tvorbe“ na jugu Monarhije, Milić odgovara: „ ja zapravo ne uviđam za taj trijalizam mogućnosti, pošto Bosni nije opredijeljen položaj i pošto su kako znamo, Hrvatska i Slavonija s Dalmacijom privezane u zajednici s Ugarskom.“⁹³ Naravno, nosioci politike *novog kursa*, pravaškog usmjerenja, također nisu imali ništa protiv ujedinenja Hrvatske pod Ugarskom krunom, ali su oni na temelju hrvatskog državnog prava, kao prvo željeli reinkorporaciju Dalmacije a zatim i „ostalih zemalja napučenih Hrvatima.“ Već oko prve točke programa mogu se naći određena idejna mimoilaženja, budući da je i Vicko Milić bio jedan od osnivača Hrvatske stranke.

U drugoj točki programa naveden je niz od sedam konkretnih društveno gospodarskih problema oko čijih su se rješenja godinama zauzimala i Narodna stranka ali i Stranka prava. Tako se kao prvi problem iznosi potreba za „krijepljenjem narodne svijesti“ širenjem pučkog obrazovanja, te politička organizacija naroda.⁹⁴ Obrazovanje, odnosno školstvo bilo je jedna od rijetkih grana na koje je izravno mogao utjecati Zemaljski sabor. Iako je većina pokrajinskog budžeta išla upravo za školstvo, on je bio tek toliko velik da bi se uspjele pokriti plaće nastavnika, što je naravno, onemogućavalo veća ulaganja u prosvjetu. Zemaljska je zaklada tako za 1903. godinu imala na raspolaganju 1.567,321 krunu a samo za potrebe školstva te godine izdvojeno je 1.125,676 kruna⁹⁵.

⁹⁰ Ganza- Aras, *Politika novog kursa*, 280.

⁹¹ Kulić, Ivanka, „ Vinko Milić: načelnik Splita i jedan iz prvih redova“. *Kulturna baština* (2018.), br. 54: 131-164., str. 141.

⁹² Isto, 110.

⁹³ Isto, 110.

⁹⁴ „Program Hrvatske stranke“, *Narodni list*, Zadar, 3. svibanj 1905., br. 35. Str. 1.

⁹⁵ Ganza- Aras, *politika novog kursa*, 129.

Druga točka programa navodi i kako će se Hrvatska stranka zalagati da se zemlja riješi prevlasti talijanskog, i nametanja njemačkog jezika u uredima⁹⁶. Iako je talijanski jezik bio prisutniji od njemačkog, u programu je izrečen opravdan strah od germanizacije. Iako je hrvatski jezik, kao službeni u Dalmatinskom saboru uveden 1883. godine, talijanski je bio prisutan u upravi. Posebno se tu ističe Zadar, koji je imao najbrojniju talijansku zajednicu, i čiju su gradsku vlast činili upravo talijanaši. Pokušaji germanizacije u Dalmaciji vezani su za pokušaj provođenja sve veće centralizacije monarhije. Provođenje centralizacije najizraženije je u vrijeme kancelara Ernesta von Koerbera (1900.-1904.). Kao namjesnika u Dalmaciji on je 1902. godine imenovao Erazma Handlea, koji je njegovu politiku centralizacije nastojao provoditi germanizacijom, što je dovelo do zajedničkog otpora srpskih, talijanskih i hrvatskih političkih predstavnika u Dalmaciji. Namjesnik Handel tako je uputio prijedlog jezične reforme Dalmatinskom saboru. Prijedlog reforme odnosio se na omogućavanje veće uporabe njemačkog jezika u upravi, odnosno u administraciji, budući da je sve veći broj činovnika dolazio iz dijelova monarhije njemačkog govornog područja. Taj prijedlog je Sabor u potpunosti odbacio⁹⁷. Iako Handel nije mogao zakonski putem sabora donijeti željene promjene, njemački jezik je u praksi, najviše njegovom zaslugom počeo ulaziti u pošte, banke, sud u Zadru te čak i u školstvo.⁹⁸

Analizom nacionalnog sastava činovnika u sudstvu i upravi, dalmatinski namjesnik (1906.-1911.) Niko Nardelli dokazao je kako broj austrijskih Nijemaca nije toliki da bi se njemački trebao uvoditi, iako su oni na vodećim funkcijama bili većinom Nijemci.⁹⁹ Borba za uvođenje Hrvatskog jezika nastavit će se i u godinama nakon toga, budući da će Hrvatski jezik kao službeni na svim razinama uprave i sudstva biti proglašen tek 1909. godine.

U programu se govori i o gospodarstvu, o važnosti promicanja poljodjelstva i pomorstva, zatim da se Dalmacija željeznicom spoji s Banskom Hrvatskom, te također da se glavne dalmatinske luke povežu željeznicom s Bosnom i Hercegovinom.¹⁰⁰ Što se tiče poljodjelstva, odnosno najvažnije poljodjelske grane u Dalmaciji, vinogradarstva, ono se nalazilo u nezavidnom položaju još od uvođenja vinske klauzule 1891. godine, trgovinskog ugovora kojim je Austrija Italiji omogućila povoljne uvjete za uvoz talijanskih vina na austrijsko

⁹⁶ „Program Hrvatske stranke“, *Narodni list*, Zadar, 3. svibanj 1905., br. 35. Str. 1.

⁹⁷ Ganza- Aras, *politika novog kursa*, 134.

⁹⁸ Isto 134.

⁹⁹ Isto, 135.

¹⁰⁰ „Program Hrvatske stranke“, *Narodni list*, Zadar, 3. svibanj 1905., br. 35. Str. 1.

tržište¹⁰¹. To je za posljedicu imalo sve veće propadanje dalmatinskog vinogradarstva, kojemu je austrijsko tržište bilo od velikog značaja. Propast dalmatinskog vinogradarstva dovela je do lošeg gospodarskog stanja u čitavoj Dalmaciji, te do iseljavanja velikog broja stanovnika. Iako je vinska klauzula ukinuta 1. listopada 1904. njene negativne posljedice osjećat će se godinama unaprijed..¹⁰² Iz toga je jasno vidljivo koliki je zapravo bio značaj vinogradarstva i vinarstva u Dalmaciji.

Što se tiče željezničke povezanosti Dalmacije s Hrvatskom ona u to vrijeme nije ni postojala. Dapače, Dalmacija je bila izolirana od svog nacionalnog centra, Zagreba. Povezivanje Dalmacije željezničkom mrežom s Hrvatskom doprinijelo bi svakako i otvaranju novih trgovačkih mogućnosti. Međutim, problem je bio u tome što je centralna vlast u Beču željela da Dalmaciji bude povezana s Cisjaltanijom, odnosno da što je moguće više, svoju trgovinu obavlja s austrijskim dijelom monarhije.

Također, željeznička povezanost između Dalmacije i Bosne i Hercegovine nije postojala. Bosna i Hercegovina je, kako to piše u programu Hrvatske stranke, prirodno zaleđe Dalmacije.¹⁰³ Dakle ona je prirodno trgovinski orijentirana prema Dalmatinskim lukama, te bi stoga stvaranje željezničke mreže između Dalmacije i Bosne i Hercegovine značajno olakšalo trgovinu. Međutim, izgradnja te željeznice također ne bi bila u interesu Austrije. Naime nakon okupacije Bosne i Hercegovine izgrađena je željeznička mreža koja je povezivala Bosnu i Hercegovinu s Bečom i Budimpeštom, te je time nekadašnja trgovina Dalmacije s Bosnom i Hercegovinom u potpunosti zamrla. Naime ona je bila intenzivnija prije okupacije¹⁰⁴.

U programu se također navodi potreba: „da se našim učenicima omogući i zajamči naobrazba na višim školama u hrvatskom jeziku“.¹⁰⁵ U toj istoj točki programa, govori se o potrebi izborne reforme, odnosno da se na temelju pravičnosti, prema duhu vremena, promjene izborni zakoni. Ne spominje se uvođenje općeg prava glasa, iako se ono implicitno može pretpostaviti, kako bi se izbjegli sukobi s Talijanskom strankom kojoj uvođenje širih slojeva u izborni sustav nije odgovaralo.¹⁰⁶ Teza talijanaša bila je ta da duh određene zemlje određuje njena obrazovana elita. Po tome je Dalmacija dio talijanskog kulturnog kruga, jer su upravo Talijani predstavljali njen najbogatiji i najobrazovniji društveni sloj. U trećoj točki

¹⁰¹ Marijan Diklić, „Pravaštvo u Dalmaciji“, 228.

¹⁰² Isto. 228.

¹⁰³ „Program Hrvatske stranke“, *Narodni list*, Zadar, 3. svibanj 1905., br. 35. Str. 1.

¹⁰⁴ Ganza- Aras, *politika novog kursa*, 35.

¹⁰⁵ „Program Hrvatske stranke“, *Narodni list*, Zadar, 3. svibanj 1905., br. 35. Str. 1.

¹⁰⁶ Ganza- Aras, *politika novog kursa*, 281.

programa ističe se: „Hrvatska Stranka poštivajući svačije vjersko čulo, drži se načela, da se vjera ne smije spajati ni miješati sa narodnosti, tako da razlika u vjeroispovijesti ne može i ne smije biti zaprekom u složnom narodnom radu“. ¹⁰⁷

U četvrtoj točki programa navodi se kako su Hrvati i Srbi jedan narod po krvi i jeziku nerazdruživo spojeni zemljištem na kojem obitavaju, te kako će „Hrvatska stranka raditi na tome da se uklone i onemogućće razmirice, a da se uvrježi ljubav među njima na osnovu zdravog samokupnog rada za opći narodni boljitak.“¹⁰⁸ Intencija ove točke programa bila je naravno pridobivanje Srba unutar Monarhije za suradnju s Hrvatima na osnovu zajedničkih interesa, odnosno njihovo pridobivanje za politiku *novog kursa*. Međutim, dugoročno gledano, jugoslavenstvo će, nakon sloma politike *novog kursa*, kao ideja, dominirati političkim životom Dalmacije ali i Hrvatske.

U petoj točki programa navodi se kako će „Hrvatska stranka nastojati da se među slavenskim narodima goje bratski osjećaji uzajamnosti te dosljedno da se u slavenskom svijetu steče sućuti opravdanim zahtjevima hrvatskog naroda“. ¹⁰⁹ Ova točka ističući važnost stvaranja bratskih osjećaja s ostalim Slavenima sugerira i to da je bitno djelovati, odnosno lobirati za hrvatske interese, čak i izvan granica Monarhije. Takav način djelovanja blizak je staroj pravaškoj praksi, još od Eugena Kvaternika, koji je putujući po Europi lobirao za interese hrvatskog naroda. I sam Trumbić bio je sklon stvaranju veza u inozemstvu. Tako se, u svrhu ostvarivanja ciljeva politike *novog kursa*, 1904. sastao s grofom Tivadarmom Batthyanyjem, kojega će uspješno privoljeti za suradnju s Hrvatima.¹¹⁰ Kao zadnju, šestu točku svog programa navodi se kako će „Hrvatska stranka ići u susret svakom zahtjevu novih vremena, koji bude stajao u skladu sa dobrobiti i napretkom naroda“. ¹¹¹

6. Komentari Ante Trumbića u *Narodnom listu*, na program Hrvatske stranke

¹⁰⁷ „Program Hrvatske stranke“, *Narodni list*, Zadar, 3. svibanj 1905., br. 35. Str. 1.

¹⁰⁸ „Program Hrvatske stranke“, *Narodni list*, Zadar, 3. svibanj 1905., br. 35. Str. 1.

¹⁰⁹ „Program Hrvatske stranke“, *Narodni list*, Zadar, 3. svibanj 1905., br. 35. Str. 1.

¹¹⁰ Ivo Petrinović, *Ante Trumbić*, 58.

¹¹¹ „Program Hrvatske stranke“, *Narodni list*, Zadar, 3. svibanj 1905., br. 35. Str. 1.

Ante Trumbić, kao jedan od tvoraca programa Hrvatske stranke, u *Narodnom listu* je u nizu članaka pod naslovom „O programu“, iznio komentare na pojedine točke programa, detaljno ih objašnjavajući. U prvom članku „O programu“ objavljenom 17. svibnja 1905., Trumbić iznosi preduvjete nastanku Hrvatske stranke te posredno i programa. Trumbić za program kaže kako je on „jednostavna kodifikacija ideala Hrvatskog naroda u Dalmaciji i njegovih priekih potreba“.¹¹² Taj program, tvrdi Trumbić produkt je duševne fuzije („ozbiljnih Hrvatskih patriota, fuzije u načelima, fuzije u težnjama, fuzije u neovisnom političkom radu“), nastale još i prije fuzije Narodne stranke i Stranke prava.¹¹³ Do te „duševne fuzije“ došlo je zbližavanjem politika Narodne stranke te Stranke prava. Tako se u članku navodi kako je „Prijašnja borba između pravaša i narodnjaka bila jedna štetna i neugodna epizoda kojoj je sam narod stao nakraj, te se je sama eliminirala“.¹¹⁴ Članak kao primjere suradnje navodi slanje adrese iz 1902.godine, suradnju u saboru oko pokušaja vlade da preko namjesnika Handlea nametne njemački jezik u upravi 1904. godinu, te Handlovu aferu.

Ta prijašnja borba između narodnjaka i pravaša, nestala je odustajanjem većine narodnjaka od pro-bečke politike, odnosno od „politike mrvica“, politike koju je, kao što je navedeno karakteriziralo pristajanje na sitne ustupke u svrhu otklanjanja mogućeg otvaranja krupnih političkih pitanja toga vremena, kao što je sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom. Prekid sukoba narodnjaka i pravaša, odnosno „eliminacija borbe“, prema tome, nije se dogodila sama od sebe kako to promišljeno sugerira Trumbić, već je odbačena najveća prepreka njihovom zbližavanju. Uz to duševno jedinstvo hrvatskih političara, kao razlog zašto su se ujedinile dvije stranke, Trumbić navodi i jedan pragmatičan razlog, općinske izbore koji su se trebali održati na ljeto 1905. godine.¹¹⁵

Drugi članak „O programu“ izašao je 20. svibnja 1905. godine. Trumbić se u tom članku, na samom početku bavi srpskim pitanjem. Pitanjem odnosa Hrvata i Srba bavi se četvrta točka programa koja glasi: „Hrvatska stranka smatra kako su Hrvati i Srbi jedan narod po krvi i po jeziku, nerazdruživo spojeni zemljištem na kojem obitavaju, te će prema tome raditi na tome da se uvriježi ljubav među njima, na osnovu samokupnog rada za opći narodni boljitak“.¹¹⁶

Trumbić priznaje da je hrvatsko-srpski spor činjenica, te navodi kako spor nije pokrajinska stvar Dalmacije (kao takav bi se mogao riješiti budući da su Hrvati velika većina

¹¹² „O programu I.“, *Narodni list*, Zadar, 17. lipanj 1905., br 39. Str. 1.

¹¹³ „O programu I.“, *Narodni list*, Zadar, 17. lipanj 1905., br 39. Str. 1.

¹¹⁴ „O programu I.“, *Narodni list*, Zadar, 17. lipanj 1905., br 39. Str. 1.

¹¹⁵ „Program Hrvatske stranke“, *Narodni list*, Zadar, 3. svibanj 1905., br. 35. Str. 1.

¹¹⁶ „Program Hrvatske stranke“, *Narodni list*, Zadar, 3. svibanj 1905., br. 35. Str. 1.

u Dalmaciji), nego je to narodno pitanje, te Hrvatska stranka ima pred očima ne samo Srbe i Hrvate u Monarhiji već i izvan same Monarhije.¹¹⁷ Prema tome Hrvatska stranka ustanovljuje, kako to kaže Trumbić, „stožerno načelo“, a to bi bilo kako su Srbi i Hrvati jedan narod.¹¹⁸ Navodi razloge zbog kojih su Hrvati i Srbi jedan narod, a ti razlozi su etnički i realni. Etnički razlog bio bi taj da su jedan narod po krvi i jeziku, a realni da su nerazdruživo spojeni zemljištem na kojem žive, te će na osnovu tih činjenica Hrvatska stranka raditi na tome da se „uklone i onemogućće razmirice a uvriježi ljubav među njima“.¹¹⁹

Trumbić navodi kako Srbija, Crna Gora, te dijelovi Monarhije koje sačinjavaju Hrvati i Srbi tvore jedan zemljišni kontinuitet, te taj teritorijalni moment ima veće značenje od onog etničkog, „jer da između Hrvata i Srba postoji jedan drugi narod, oni ne bi bili u tolikoj mjeri upućeni jedni na druge, jer bi im interesi bili drugačiji, te bi i taj etnički moment puno manje značio“.¹²⁰

U članku se ističe i to kako je činjenica da su „Hrvati i Srbi sašli sa sjevera na ovaj jug kao jedan narodni element, te je faktična činjenica da i dan danas govore istim jezikom“.¹²¹ To stožerno načelo Hrvatske stranke, nije dovoljno samo izložiti, smatra Trumbić, već ga je potrebno provesti u djelo. Problem koji se javlja kod upotrebe tog principa je što su Srbija i Crna Gora posebne države te nemaju direktnih dnevno političkih odnosa sa Srbima i Hrvatima u Monarhiji, te se s toga upotreba temeljnog principa odnosi samo na Hrvate i Srbe Austro-Ugarske Monarhije.¹²² Realni spor Hrvata i Srba, smatra Trumbić, postoji samo unutar granica Monarhije, a kao posljedica sukoba; Hrvati i Srbi odijelili su se u posebne tabore, kako u prosvjeti, tako u politici te i u narodnoj ekonomiji, „imaju svaki svoje škole, literaturu, prosvjetne zavode, banke i tako dalje, pa su se tako stvorila dva različita ambijenta.“¹²³

Glavni uzrok te duševne odijeljenosti Hrvata i Srba po Trumbiću je to što su oni podijeljeni u dvije crkve, pa su „interesi crkava odijelili duhove njihovih pripadnika, te ovo istovjetovanje interesa dviju crkava i naroda bez dvojbe je prvi početak i glavni uzrok duševnog odjeljenja Hrvata i Srba“.¹²⁴ Imajući to na umu, Trumbić postavlja pitanje, kako

¹¹⁷ „Program Hrvatske stranke“, *Narodni list*, Zadar, 3. svibanj 1905., br. 35. str. 1

¹¹⁸ „O proramu II.“, *Narodni list*, Zadar, 20. svibanj 1905., br. 40., str. 1.

¹¹⁹ „O proramu II.“, *Narodni list*, Zadar, 20. svibanj 1905., br. 40., str. 1.

¹²⁰ „O proramu II.“, *Narodni list*, Zadar, 20. svibanj 1905., br. 40., str. 1.

¹²¹ „O proramu II.“, *Narodni list*, Zadar, 20. svibanj 1905., br. 40., str. 1.

¹²² „O proramu II.“, *Narodni list*, Zadar, 20. svibanj 1905., br. 40., str. 1.

¹²³ „O proramu II.“, *Narodni list*, Zadar, 20. svibanj 1905., br. 40., str. 1.

¹²⁴ „O proramu II.“, *Narodni list*, Zadar, 20. svibanj 1905., br. 40., str. 1.

onda urediti naš pravac javnog života, odnosno kako raditi na našem javnom životu.¹²⁵ Taj rad na odnosima, tvrdi Trumbić, otvara dva puta, jedan je onaj koji vodi do istrage (istrebljenja), a drugi je koji vodi prema ljubavi, slozi te narodnom jedinstvu. Stoga je Hrvatska stranka odabrala ovaj drugi put.¹²⁶

U članku se navodi kako i Srbi i Hrvati imaju iste „dušmane“, Mađare i Austrijance, koji iako nisu u svemu složni, složni su u tome da se ne popravi položaj ni Srba ni Hrvata, već nastoje produbiti razdor između Srba i Hrvata, koji bi se složni lakše oduprli tuđinskoj najezdi.¹²⁷

Nema sumnje kako ovakvo Trumbićevo stajalište (jugoslavenski integralizam) pokazuje određeni otklon novih pravaša od stare pravaške tradicije Ante Starčevića.¹²⁸ Pristajanje pravaša na jugoslavenstvo svoj vrhunac doživljava početkom krize dualizma 1903., kada se kao prirodni saveznici protiv njemačkog „dranga“, nameću Srbi. Perspektivu za bolju suradnju sa Srbima otvorila je i smjena Obrenovića dinastijom Karađorđević na srpskom prijestolju.

Pravaštvo je od svojih početaka polazilo od povijesnog i prirodnog prava na Hrvatsku državnost, pozivajući se na činjenicu personalne unije Hrvatske i Ugarske, kao i na tradiciju Hrvatskog kraljevstva, kako bi se opravdali zahtjevi za ujedinjenjem onih zemalja koje naseljavaju Hrvati, i kako bi se ostvarila Hrvatska samostalnost. Trumbić i Hrvatska stranka, barem njen vodeći dio, polaze od takve državno-pravne tradicije, međutim dodaju joj još jedan element ne svojstven pravaškoj tradiciji, a to je jugoslavenski integralizam. Iako jugoslavenski integralizam, kao što je navedeno, nije bio svojstven pravaškoj ideji, treba imati na umu da liberalno pravaštvo (Trumbić i Supilo), svoje korijenje vuče iz liberalno-narodnjačkih ideja, kojima jugoslavenstvo (iako više u kulturnom nego u političkom smislu) nije bilo strano. Svakako se da zamijetiti kako Trumbić olako prelazi preko toga da Srbi u sastavu Monarhije, kao ideal svog političkog djelovanja vide proširenu Srbiju, budući da jugoslavenstvo tada još nije bilo u velikoj mjeri prisutno među Srbima.

Objašnjavajući točku programa koja traži da se učenicima omogući i zajamči školovanje na hrvatskom jeziku, Trumbić piše, kako oni ne traže otvaranje nekog sveučilišta na

¹²⁵ „O proramu II.“, *Narodni list*, Zadar, 20. svibanj 1905., br. 40., str. 1.

¹²⁶ „O proramu II.“, *Narodni list*, Zadar, 20. svibanj 1905., br. 40., str. 1.

¹²⁷ „O proramu II.“, *Narodni list*, Zadar, 20. svibanj 1905., br. 40., str. 1.

¹²⁸ Stjepan Matković, „Pristupi južnoslavenskom pitanju Dr. Ante Trumbića i Beograd“, u *Hrvatsko- srpski / Srpsko- hrvatski interkulturalizam danas: zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa Desničini susreti 2016.*, ur: Drago Roksandić (Zagreb: Filozofski fakultet sveučilišta u Zagrebu, 2017.), str. 38.

hrvatskom jeziku budući da ono već postoji, i to u Zagrebu, nego da Hrvatska stranka traži da se svi ispiti položeni u Zagrebu priznaju i u Cislajtaniji.¹²⁹ Naime, neki ispiti položeni u ugarskom dijelu Monarhije nisu se priznavali u austrijskom dijelu, što je dovodilo studente Sveučilišta u Zagrebu, iz Dalmacije i Istre, u nepovoljan položaj. Tako se i sam Ante Trumbić pred kraj svog fakultetskog obrazovanja na Pravnom fakultetu u Zagrebu, prebacio na sveučilište u Beču, te na sveučilište u Grazu, kako bi kao pravnik mogao djelovati u Splitu.¹³⁰

U broju od 24. svibnja 1905., Trumbić nastavlja pisati o srpskom pitanju. Članak se bavi nadolazećim općinskim izborima te nastoji potaknuti srpske i hrvatske lokalne političare na suradnju. Navodi se da je Hrvatska stranka poslala dopise općinama s Hrvatskom većinom u kojima žive Srbi kako je potrebno ostvariti suradnju s predstavnicima Srba.¹³¹ Iako se u članku ističe kako je Srpska stranka poručila Hrvatima kako oko tih izbora može biti suradnje, također se i citira kritika glasila Srpske stranke „Dubrovnik“, u kojem je izneseno nezadovoljstvo tom akcijom Hrvatske stranke.¹³²

Četvrti Trumbićev članak „O programu“, objavljen 27. svibnja 1905. godine donosi komentar, odnosno objašnjenje prve i najvažnije točke programa Hrvatske stranke. Prva točka govori o ujedinjenju Dalmacije s Banskom Hrvatskom, ali i o ujedinjenju svih zemalja napučenih Hrvatima. Misao o Hrvatskoj samostalnosti, kako je ona izrečena u prvoj točki programa Hrvatske stranke, nije, smatra Trumbić, svojstvena samo Hrvatskoj stranci, niti je bila svojstvena samo Narodnoj stranci i Stranci prava, već je ona, kako se navodi u članku, vrhovni narodni cilj „aksiom o kome nema rasprave“, prema kojem se „orijentira Hrvatska narodna politika“.¹³³ Taj narodni cilj priznaje Trumbić, dalek je, ali Hrvati nemaju drugoga sredstva za njegovo ostvarenje osim ustavnih sredstava, te se stoga „svaka stečevina, bilo na kojem polju narodnog života, posebice političkog, prosvjetnog i ekonomskog mora smatrati pomagalom, korakom, koji nas iako u maloj mjeri približava vrhovnom narodnom cilju, narodnoj samostalnosti“.¹³⁴ Članak navodi hrvatske zahtjeve za samostalnost, od adrese 3. rujna 1870. kada je Narodna stranka u adresi, tražeći sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom, spomenula i zahtjev za uspostavom zajednice tih zemalja kao države, do zajedničkog

¹²⁹ „O proramam II.“, *Narodni list*, Zadar, 20. svibanj 1905., br. 40., str. 1.

¹³⁰ Ivo Petrinović, *Ante Trumbić*, 20.

¹³¹ „O programu III.“, *Narodni list*, Zadar, 24. svibanj 1905., br. 41. str. 1.

¹³² „O programu III.“, *Narodni list*, Zadar, 24. svibanj 1905., br. 41. str. 1.

¹³³ „O programu IV.“, *Narodni list*, Zadar, 27. svibanj 1905., br. 42. str. 1.

¹³⁴ „O programu IV.“, *Narodni list*, Zadar, 27. svibanj 1905., br. 42. str. 1.

programa Stranke prava i Neodvisne narodne stranke u kojem se nalazi zahtjev da se zemlje naseljene Hrvatima sjedine u jedno državno tijelo.¹³⁵

Iako nema sumnje da se velika većina političkih predstavnika, u svim hrvatskim zemljama zalagala za hrvatsku samostalnost, nije svačije razumijevanje te samostalnosti bilo isto, te na kraju krajeva, nisu svi podrazumijevali upotrebu istih sredstva u borbi za taj vrhovni cilj. Glavni pravac u smjeru postizanja tog cilja, dugo vremena, je bilo trijalističko rješenje. Međutim kao što je već navedeno, postojalo je i stajalište o tome kako se Dalmacija treba ujediniti s Banskom Hrvatskom u sklopu ugarskog dijela Monarhije, i to na temelju Hrvatsko- ugarske nagodbe. Takav pristup ne zahtijeva rušenje dualizma, ali pretpostavlja da se Bosna i Hercegovina i Istra, kao zemlje koje naseljavaju Hrvati, nalaze odvojeni od Hrvatske. Politika *novog kursa*, zagovarajući suradnju s Mađarima prihvaća opciju sjedinjenja s Hrvatskom pod Ugarskom, uz postavljanje jakih uvjeta, i to ne prema nagodbi, nego na temelju hrvatskog državnog prava, što bi onda ostavilo prostora za ujedinenje Bosne i Hercegovine, te Istre s ostalim hrvatskim zemljama.

Peti Trumbićev članak „O programu“ objavljen je 31. svibnja 1905. godine. U njemu je također riječ o prvoj točki programa, točnije o cjelokupnosti Hrvatske, odnosno o sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom. Za mali narod kao što je Hrvatski, smatra Trumbić, teško je brzo steći državnu neovisnost, te se kao prvi preduvjet narodnog opstanka javlja pitanje teritorijalne cjelokupnosti. Banska Hrvatska je, kako se navodi u članku „točka gravitacije narodne cjelokupnosti s razloga historijskih i s razloga narodnih. Hrvatska je u povijesti pa i danas, predstavica individualnosti i državne misli Hrvatskog naroda; Hrvatska je i danas iako je njena politička snaga slaba, po postojećoj nagodbi, politički faktor u monarhiji, neki je individualitet“.¹³⁶ U članku se navodi i kako je pitanje sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom dobilo na aktualnosti slijedom odnosa koji su nastali u posljednje vrijeme između Austrije i Ugarske, a misli se na tadašnju krizu dualizma, u kojoj se Monarhija nalazi još od 1903. godine, točnije radi se o sve većim zahtjevima za autonomijom Ugarske.¹³⁷

Zatim se ističe kako Hrvatska stranka prilikom fuzije nije raspravljala o odnosima između Austrije i Ugarske, te nije odlučila ništa u pogledu eventualne akcije za

¹³⁵ „O programu IV.“ *Narodni list*, Zadar, 27. svibanj 1905., br. 42., str. 1.

¹³⁶ „O programu V.“ *Narodni list*, Zadar, 31. svibanj 1905. Br. 43., str. 1.

¹³⁷ „O programu V.“ *Narodni list*, Zadar, 31. svibanj 1905. Br. 43., str. 1.

reinkorporaciju Dalmacije s Hrvatskom.¹³⁸ To bi značilo da su za raspravu ostale otvorene sve opcije, bilo da se nastavi s daljnjim inzistiranjem na trijalističkom rješenju, ili da se podrškom Mađarima radi na tome da Dalmacija s Hrvatskom skupa stoji unutar Ugarskog dijela Monarhije. U članku se, pozivajući na program stranke, navodi kako je status Dalmacije provizoran, te kako se taj provizorij mora riješiti a Dalmacija vratiti Hrvatskoj.¹³⁹

Članak se zatim poziva na pravo na sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom kojega ona ima, budući da je ono usvojeno zakonima, te se tako poziva na ustav 1849. godine u kojem se nalazi rezerva o državno pravnom položaju Hrvatske.¹⁴⁰ Poziva se i na Hrvatsko-ugarsku nagodbu 1868. godine, u kojoj se navodi kako Dalmacija pripada u Trojednu Kraljevinu Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju.¹⁴¹ Na kraju se tako izvodi zaključak kako je za ujedinjenje Dalmaciji s Hrvatskom dovoljno da Dalmatinski sabor donese odluku, koju onda trebaju prihvatiti i Hrvatski sabor, te Sabor u Pešti. Usprkos tome što su obje opcije otvorene za raspravu, Trumbić se zalaže za ovu koja uključuje Ugarsku, te tako na kraju članka ističe kako je nemoguće bez Ugarske provesti ujedinjenje, budući da „u hrvatsko-ugarskoj zajednici, Ugarska ipak vodi glavnu riječ.“¹⁴²

O cjelovitosti Hrvatske nastavlja se govoriti i u šestom članku „O programu“, objavljenom 3. lipnja 1905. godine. Članak se bavi ujedinjavanjem Hrvatskih zemalja u kontekstu odnosa Hrvata i Srba. Ujedinjenjem Hrvatske i Dalmacije, kako se tvrdi u programu stranke, ispunjava se samo jedan dio cjelokupnosti Hrvatskog naroda, te je za ispunjenje tog cilja u potpunosti potrebno da se ujedine sve zemlje napučene Hrvatima.¹⁴³ U članku je istaknuto kako namjerno nije navedeno koje su to ostale zemlje napučene Hrvatima, kako se ne bi potencirao sukob sa Srbima, međutim jasno je kako se tu zapravo misli na Bosnu i Hercegovinu, te na Istru.

Navodi se kako je Hrvatska stranka u svom programu iznijela načelo po kojem se to ujedinjenje treba dogoditi, a to je načelo narodne samoodluke koje je izrečeno rečenicom „zemlje napučene Hrvatima“. Zemlje napučene Hrvatima su, kako kaže Trumbić one zemlje u kojima Hrvati predstavljaju većinu, međutim to nije dovoljno da se zahtijeva priključenje tog

¹³⁸ „O programu V.“, *Narodni list*, Zadar, 31. svibanj 1905. Br. 43., str. 1.

¹³⁹ „O programu V.“, *Narodni list*, Zadar, 31. svibanj 1905. Br. 43., str. 1.

¹⁴⁰ „O programu V.“, *Narodni list*, Zadar, 31. svibanj 1905. Br. 43., str. 1.

¹⁴¹ „O programu V.“, *Narodni list*, Zadar, 31. svibanj 1905. Br. 43., str. 1.

¹⁴² „O programu V.“, *Narodni list*, Zadar, 31. svibanj 1905. Br. 43., str. 1.

¹⁴³ „O programu V.“, *Narodni list*, Zadar, 31. svibanj 1905. Br. 43., str. 1.

prostora Hrvatskoj.¹⁴⁴ Za to je potrebno da pučanstvo svojom voljom želi priključenje toj zemlji.¹⁴⁵ Trumbić zaključuje kako „bez poštovanja načela samoodluke, i samo narodno načelo nema vrijednosti, ono pače može postati sredstvom nasilja i samovolje.“¹⁴⁶

Da narodno načelo, te načelo samoodluke, ne idu uvijek jedno s drugim objašnjava na primjeru Švicarske i Belgije, te tako „u Švicarskoj premda su Nijemci većina, oni ne traže priključenje Njemačkoj, isto tako ni u Belgiji frankofona većina ne traži ujedinjenje s Francuskom“.¹⁴⁷ Dakle narodno načelo zaključuje se u članku, mora biti izraženo i narodnom voljom.

Trumbić ovdje ponavlja svoje stajalište o Bosni i Hercegovini izrečeno u izbornim pregovorima sa Srpskom strankom 1903. godine, kada je kao rješenje pitanja kome pripada Bosna i Hercegovina, istakao kako se jedino pravično rješenje može donijeti plebiscitom, odnosno referendumom među njenim stanovnicima.

Bosnom i Hercegovinom, detaljnije se bavio Trumbićev članak od 6. lipnja 1905., koji je također dio serije članaka „O programu“. Bosna i Hercegovina, tvrdi Trumbić, leži u sredini zemalja u kojima stanuju Hrvati i Srbi (on te zemlje vidi kao jedinstveno područje koje nastanjuje jedan narod), te bez nje narodno jedinstvo Srba i Hrvata gubi svoju realnu podlogu.¹⁴⁸ Nadalje iznose se okvirni podaci o stanovništvu. Govoreći o vjerama u Bosni i Hercegovini, u članku se navodi kako je kod pravoslavaca, zahvaljujući nacionalnoj crkvi, srpski identitet očuvaniji nego kod katolika hrvatski identitet. Što se tiče muslimanskog dijela stanovništva, autor članka, odnosno Trumbić, kod njih ne vidi potencijal za ikakvu buduću suradnju. On muslimane vidi isključivo kao jedan odnarođeni element koji „kao masa nemaju narodnog osjećaja.“¹⁴⁹

Zatim nastavlja iznositi negativne generalizacije muslimanskog stanovništva, te pišući o muslimanskom narodnom elementu tvrdi: „on je prožet fatalizmom, indiferentan je za narodnu stvar, te ne posjeduje dovoljno otporne snage proti kulturtregerstvu, i podlijega lako tuđinskoj najezdi“.¹⁵⁰ Trumbićevo antimuslimansko raspoloženje se ne uklapa u njegov jugoslavenski integralizam, te ostaje pitanje razloga iznošenja teze o „pasivnosti

¹⁴⁴ „O programu V.“, *Narodni list*, Zadar, 31. svibanj 1905. Br. 43., str. 1.

¹⁴⁵ „O programu VI.“, *Narodni list*, Zadar, 3. lipanj 1905., br. 44., str. 1.

¹⁴⁶ „O programu VI.“, *Narodni list*, Zadar, 3. lipanj 1905., br. 44., str. 1.

¹⁴⁷ „O programu VI.“, *Narodni list*, Zadar, 3. lipanj 1905., br. 44., str. 1.

¹⁴⁸ „O programu VII.“, *Narodni list*, Zadar, 7. lipanj 1905., br. 45., str. 1.

¹⁴⁹ „O programu VII.“, *Narodni list*, Zadar, 7. lipanj 1905., br. 45., str. 1.

¹⁵⁰ „O programu VII.“, *Narodni list*, Zadar, 7. lipanj 1905., br. 45., str. 1.

muslimanskog naroda“ u Bosni i Hercegovini. Svakako je takav komentar mogao biti izrečen samo u uvjerenju o nepostojanju ikakvog relevantnog „narodnog“ muslimanskog političkog faktora, koji bi se mogao prikloniti zajedničkoj borbi. Iako Hrvati i Srbi, a samim time i bosanskohercegovački Muslimani, po viđenju Trumbića jesu jedan narod, muslimanskom elementu on ne daje nikakav značaj u vidu zajedničke borbe za „narodnu stvar“, iako su po broju stanovnika značajan element na tom, kako Trumbić to kaže, jedinstvenom području kojeg naseljavaju Hrvati i Srbi.

Trumbićevo „jugoslavenstvo“ se prema tome uglavnom bazira na Srbe i Hrvate, na važnost njihove suradnje kao „jednog naroda“, što može dovesti do zaključka kako je ono u razdoblju *novog kursa* uglavnom praktične prirode, budući da Srbi, uz Hrvate, jedini od Južnih Slavena imaju realnu političku moć.

Trumbićeva stajališta o Srbima i Hrvatima kao jednom narodu, stoje u potpunoj opreci i s njegovim prijašnjim stavovima o „srpskom pitanju“. Tako samo sedam godina prije, na skupštini Stranke prava u Zadru 1. rujna 1897., Trumbić izjavljuje kako „dalmatinski pravaši osuđuju stanovište domovinaša koji priznaju uz hrvatsku i srpsku narodnost“.¹⁵¹ Radilo se naravno o osporavanju Srba kao političkog naroda u Hrvatskoj, a ne o negiranju Srba kao naroda. Imajući to u vidu može se zaključiti da je takvo radikalno promijenjeno stajalište nastalo samo iz potrebe stvaranja novog saveznika, u kontekstu politike *novog kursa*. Međutim i nakon sloma politike *novog kursa*, jugoslavenska će ideja dominirati dalmatinskim političkim životom kao direktna posljedica te politike.

U nastavku članka Trumbić tvrdi kako Bosnu i Hercegovinu svojata i Hrvatska i Srpska strana, dok je činjenica da je aneksija samo pitanje vremena, te kako faktično ona pripada Beču.¹⁵² Imajući to na umu, smatra Trumbić, u slučaju aneksije, važno je da i Hrvati i Srbi podrže ujedinjenje Bosne i Hercegovine s Hrvatskom, Slavonijom i Dalmacijom. To se treba, kao što je navodio Trumbić i ranije, dogoditi plebiscitom, odnosno referendumom.¹⁵³ Iz perspektive Hrvatske politike, činilo se da takva teza može biti prihvatljiva srpskom stanovništvu, budući da Bosnu, kako to kaže Trumbić, Beč eksploatira. Ipak stremljenja srpskog naroda Bosne i Hercegovine svakako nisu išla prema ostanku u Austro-Ugarskoj.

¹⁵¹ Ivo Petrinović, *Ante Trumbić*, 41.

¹⁵² „O programu VII.“, *Narodni list*, Zadar, 7. lipanj 1905., br. 45., str. 1.

¹⁵³ „O programu VII.“, *Narodni list*, Zadar, 7. lipanj 1905., br. 45., str. 1.

Posljednji Trumbićev članak „O programu“ izašao je 10. lipnja 1905. godine, te je zamišljen kao svojevrsni zaključak prethodnih članaka. Kao ključno, napominje se kako je fuzija hrvatskih stranaka u Dalmaciji „naravni zaključak stranačkih odnošaja zadnjih godina“ te je također i „narodna potreba“.¹⁵⁴ Članak navodi kako program stranke „budući je hrvatski ujedno je i slavenski“, teži suradnji slavenskih naroda, posebno Hrvata i Srba koji žive jedni s drugima.¹⁵⁵ Kao odgovor na prozivke da je Hrvatska stranka odustala od pravaških načela zbog iznesenih stavova o srpskom pitanju, Trumbić odgovara kako Stranka prava „nije nikada programski kodificirala rat i mržnju na Srbe: „pače u stranci uvijek je bilo odličnih lica koja su javno zastupala potrebu jedinstva i sloge između Hrvata i Srba.“¹⁵⁶

7. Prvi problemi *novog kursa* nakon osnivanja Hrvatske stranke

Imajući u vidu program nove Hrvatske stranke, jasno se vidi da su se u fokusu nove stranke našla pitanja vezana za rješavanja problema vezanih za Hrvatsku državnost s jedne strane, dok je s druge strane, u smislu odnosa s drugim narodima, dominiralo pitanje važnosti poboljšavanja odnosa sa srpskom stranom unutar Monarhije. Unatoč tome što je sam program išao u smjeru širenja bratstva dvaju južnoslavenskih naroda, već samom njegovom objavom, Hrvatska stranka naišla je na žestoke kritike srpske strane. Tako srpski list *Dubrovnik*, već 7. svibnja kritizira prvu točku programa, koja govori o važnosti ujedinjenja svih hrvatskih zemalja u jedno državno tijelo, tvrdeći da je to dokaz kako Hrvati „osim sebe nikog drugog ne vide na Balkanu.“¹⁵⁷ Problem četvrte točke po pisanju *Dubrovnika* je taj što se „spominju Srbi tako općenito da se ne može razabrati priznaje li ih se samo u Srbiji ili i u Dalmaciji“¹⁵⁸.

Primjedba *Dubrovnika*, koja se ticala 4. točke programa odbačena je u komentarima Ante Trumbića na program Hrvatske stranke, još i prije negoli ju je *Dubrovnik* i iznio, te je u njima na više mjesta vidljivo kako Hrvatska stranka priznaje srpski narod i unutar Monarhije. Trumbić tako kaže: “Realni spor Hrvata i Srba, i postoji samo unutar granica Monarhije, a kao posljedica sukoba Hrvati i Srbi odijelili su se u posebne tabore, kako u prosvjeti, tako u politici te i u narodnoj ekonomiji, te imaju svaki svoje škole, literaturu, prosvjetne zavode,

¹⁵⁴ „O programu VIII.“, *Narodni list*, Zadar, 10. lipanj 1905., br. 46., str. 1.

¹⁵⁵ „O programu VIII.“, *Narodni list*, Zadar, 10. lipanj 1905., br. 46., str. 1.

¹⁵⁶ „O programu VIII.“, *Narodni list*, Zadar, 10. lipanj 1905., br. 46., str. 1.

¹⁵⁷ Ganza Aras, *Politika novog kursa*, 289.

¹⁵⁸ Isto, 289.

banke i tako dalje, te su se stvorila dva različita ambijenta.“¹⁵⁹ Na drugom mjestu pak kaže kako Srbi u Srbiji i Crnoj Gori „već stoga što žive posebnim državnim životom, nemaju direktnih odonošaja u dnevnoj politici s nama Hrvatima i Srbima u ovoj Monarhiji“.¹⁶⁰ Iz toga se jasno vidi kako se priznaju Srbi u Dalmaciji i kao politički narod.

Može se reći da se ovdje radilo o potpuno neutemeljenim kritikama lista *Dubrovnik* na program Hrvatske stranke, te kako one pokazuju koliko je veliko bilo nepovjerenje srpske strane za suradnju s Hrvatskom strankom, koliko je ustvari politika *novog kursa* stajala na klimavim nogama kada se gleda mogućnost suradnje s Srbima, naravno u trenutku samog osnivanja Hrvatske stranke. Ipak do suradnje Hrvata i Srba Dalmacije doći će stvaranjem hrvatsko-srpskog sporazuma, što će predstavljati jedini realni uspjeh politike *novog kursa*.

8. Narodni list i kriza dualizma

8.1. Vrhunac krize dualizma

U svibnju 1905. godine kralj postavlja na čelo Ugarske vlade generala Gezu Fejervarya. Imenujući ga za ministra predsjednika pismom se izjašnjava protiv mađarskih zahtjeva.¹⁶¹ Nakon što je sazvan parlament, zastupnici nisu prihvatili Fejervarya i njegove ministre istjeravši ih iz parlamenta, što je Fejervaryu onemogućilo da pročita kraljevo pismo kojim se raspušta parlament te time uvodi apsolutizam.¹⁶²

Upravni odbor mađarske koalicije, kojoj je na čelu bio Ferenc Kosshut, pozvao je na otpor sve načelnike općina i velike župane u Ugarskoj prema Fejervaryjevoj vladi, na što je vlada reagirala izmjenom nepodobnih župana, podobnim županima. Ipak niže činovništvo nije provodilo vladine zamisli.¹⁶³

Jedino što je u takvom stanju vladi bilo na raspolaganju je to da zavede red u zemlji s pomoću vojske. Svjesni svoje nemoći pred oružanom silom 21. lipnja 1905., na sjednici

¹⁵⁹ „O proramu II.“, *Narodni list*, Zadar, 20. svibanj 1905., br. 40., str. 1.

¹⁶⁰ „O proramu II.“, *Narodni list*, Zadar, 20. svibanj 1905., br. 40., str. 1.

¹⁶¹ Ganza- Aras, *politika novog kursa*, 293.

¹⁶² Ganza- Aras, *politika novog kursa*, 293.

¹⁶³ Ganza- Aras, *politika novog kursa*, 294.

Ugarskog parlamenta, Mađarska koalicija se ipak odlučuje na borbu ustavnim putem.¹⁶⁴ Uvidjevši u kakvom se teškom položaju nalaze, vođe Mađarske koalicije saveznike će početi tražiti među ne mađarskim narodima Austro-Ugarske Monarhije, između ostalog i Hrvatima, što će posebno ići na ruku *novom kursu*.¹⁶⁵

8.2 Odnos Narodnog lista i Biankinija prema krizi dualizma

Nakon osnutka Hrvatske stranke u *Narodnom listu* objavljujani su i članci koji se tiču unutarnjeg uređenja Austro-Ugarske Monarhije. Vrhunac krize dualizma s pravom je od strane političkih vođa hrvatskog naroda viđen kao moment u povijesti koji može snažno utjecati na položaj Hrvatske i Dalmacije u Monarhiji, te se s obzirom na to pitanje valjalo odrediti, odnosno iznaći najbolja rješenja za Hrvatsku i Dalmaciju. U odnosu na samu krizu dualizma u Hrvatskoj stranci neće postojati jedinstveno stajalište. Prevagnut će *novi kurs* na čelu s Trumbićem i Supilom, sa svojim stavom kako se u tom trenutku krize ipak treba prikloniti Mađarima, što će biti objelodanjeno Riječkom rezolucijom.

Prvi članak u *Narodnom listu* koji govori o unutarnjem uređenju Monarhije, a tiče se krize dualizma, izašao je 14. lipnja 1905. godine pod naslovom „Hrvati prema razklimanom dualizmu“. Na samom početku članka, ističe se „činjenica“ kako „nismo složni o putu kojim da udarimo u času koji za nas može biti odlučan, sudbonosan“ te se upozorava kako „jedna pogreška u danim prilikama, u času, koji može iznenada puknuti, može narodu biti odsudna, može ga strovaliti za decenije unazad“.¹⁶⁶ Zatim se govori o važnosti postavljanja realnih ciljeva, ističući kako „našom narodnom lađom bez kormila drmaju jaki, proždrljivi, od nas svakako jači valovi njemačkih i mađarskih interesa, a ona pliva, kao na grebenima, između nemila i nedraga, ne znajući gdje bi joj bilo, ne govorim više dobra, nego manje zla“.¹⁶⁷

Kao kriterij kako se postaviti u takvoj situaciji u članku se nabrajaju „činjenice“, odnosno „istine“, koje bi trebale uputiti djelovanje hrvatske politike.¹⁶⁸ Prva činjenica koju članak iznosi je ta kako ni Pešta ni Beč ne vole Hrvate, ali su Nijemci pogubniji za Hrvate od

¹⁶⁴ Ganza- Aras, *politika novog kursa*, 294.

¹⁶⁵ Ganza- Aras, *politika novog kursa*, 294.

¹⁶⁶ „Hrvati prema razklimanom dualizmu“, *Narodni list*, Zadar, 14. lipanj 1905., br. 47. str. 1.

¹⁶⁷ „Hrvati prema razklimanom dualizmu“, *Narodni list*, Zadar, 14. lipanj 1905., br. 47. str. 1.

¹⁶⁸ „Hrvati prema razklimanom dualizmu“, *Narodni list*, Zadar, 14. lipanj 1905., br. 47. str. 1.

Mađara.¹⁶⁹ Ističe se kako Hrvati nemaju sami snage da provedu ujedinjenje Dalmacije s Hrvatskom, a da Mađari s druge strane bez Hrvata „ne mogu oživjeti sjaj Stjepanove krune.“¹⁷⁰

Zatim se navodi kako Hrvati mogu Mađarima pomoći protiv Beča u uspostavljanju personalne unije, postavljajući svoje uvjete, te pritom treba imati na umu da je Ugarska „užasan kavez za sve nemagjarske narode“.¹⁷¹ Kako bi se spriječilo propadanje u savezu s Ugarskom, Hrvatska treba tražiti potpunu samostalnost, potpunu samoupravu, te obnovu Hrvatskog kraljevstva uz samo dodirne točke s Ugarskom. Na kraju članka autor zaključuje „Beču ne možemo vjerovati jer ide samo za tim da nas izigra-a Mađari nas ipak trebaju.“¹⁷²

Politika *novog kursa*, rješenje hrvatskog, odnosno dalmatinskog pitanja vidjela je mogućim i unutar Ugarskog kraljevstva, naravno uz postavljanje određenih uvjeta, što se jasno vidi iz gore navedenog članka. Budući da je Dalmacija dio austrijskog dijela Monarhije, sam ulazak pod ugarski dio, koji bi još k tome doveo do ujedinjenja s Banskom Hrvatskom, u tom trenutku ne bi bio toliko velik problem dalmatinskim Hrvatima. Takvo stajalište, koje je politikom *novog kursa* zauzela Hrvatska stranka, odnosno barem njen vodeći dio samo dvije godine prije, ali i u čitavom razdoblju Hedervaryjevog banovanja, zasigurno ne bi bilo u toj mjeri prihvatljivo.

Tako je i Juraj Biankini dvije godine prije u nagodbenim raspravama 19. i 20. ožujka 1903., iznio prijedlog da se „Banovinu, Slavoniju, Dalmaciju, Bosnu i Hercegovinu i Istru treba svakako ujediniti u čvrsto državnopravno tijelo, koje će i jednoj i drugoj polovici Monarhije pustiti slobodan put na more, i tako ukloniti uzrok vječnih prepirka“, nakon čega je ustvrdio kako je „dualizmom zakopana drevna i slavna hrvatska država, jer Magjari u ovo 36 godina, otkad opstoji dualizam, nečuvenim nasiljem, iako ne prividno, ali de facto, uništiše i zadnja obilježja nezavisnog hrvatskog državnog života“.¹⁷³ Takvih stajališta bili su i ostali vodeći političari Hrvatske stranke, proizašli iz Stranke prava, međutim politika *novog kursa* otvorila je nove mogućnosti u rješavanju dalmatinskog pitanja u smislu suradnje s Mađarima.

Pokušaj rješavanja dalmatinskog odnosno hrvatskog pitanja u suradnji s Mađarima, nije bio u tolikoj mjeri prihvatljiv opoziciji u Banskoj Hrvatskoj, zbog negativnih iskustava nakon

¹⁶⁹ „Hrvati prema razklimanom dualizmu“, *Narodni list*, Zadar, 14. lipanj 1905., br. 47. str. 1.

¹⁷⁰ „Hrvati prema razklimanom dualizmu“, *Narodni list*, Zadar, 14. lipanj 1905., br. 47. str. 1.

¹⁷¹ „Hrvati prema razklimanom dualizmu“, *Narodni list*, Zadar, 14. lipanj 1905., br. 47. str. 1.

¹⁷² „Hrvati prema razklimanom dualizmu“, *Narodni list*, Zadar, 14. lipanj 1905., br. 47. str. 1.

¹⁷³ Marko Trogrlić, „Bečki odjeci nemira u Hrvatskoj 1903. godine: aktivnosti dalmatinskih zastupnika u Carevinskom vijeću u Beču“, *Časopis za suvremenu povijest* 37 (2005), br. 3., 681.

Ugarsko-hrvatske nagodbe, te kulminacije nezadovoljstava Hedervaryijevim banovanjem 1903. Suradnji s Mađarima najviše će se protiviti braća Radić, te članovi Čiste stranke prava, odnosno svi oni koji će se protiviti Riječkoj rezoluciji.

Narodni list 6. srpnja 1905. prenosi kako su zagrebački listovi *Hrvatsko pravo* i *Hrvatstvo* kritizirali „diplomatičke akcije *novog kursa*“, te navode da su „dalmatinci ulovljeni u magjarsku stupicu“. ¹⁷⁴ Kao odgovor na te prozivke *Narodni list* navodi kako „spomenutim zagrebačkim novinama nie bilo po čudi što su se nekoji dalmatinski zastupnici izrazili, da bi se moglo pokušati i sa Magjarima. Šta je u tome strašna.“ Ta kritika došla je povodom poziva predsjednika Mađarskog sabora Julija Justha u Zagreb, zbog pregovora s hrvatskim strankama, te su oporbeni zastupnici sabora Banske Hrvatske odlučili pozvati i dalmatinske zastupnike. ¹⁷⁵ U vezi s tim *Narodni list* navodi: - „Pristajemo i mi dakako uz misao, da se prenagliti ne smije. U današnjim okolnostima najzgodnija je po Hrvate politika slobodne ruke, o stupicama ne može da bude govora. Radi toga smo i mi prigovorili jalovim deklaracijama, koje bi nam vezale ruke, a mogle bi preko nas da dovedu vodu na tuđi mlin.“ ¹⁷⁶ Najavljeni dolazak predsjednika mađarskog sabora Justha stoji u svezi s potrebom Ugarske da na vrhuncu krize dualizma počne tražiti saveznike u ostalim narodima Monarhije, pa tako i Hrvatima. Imajući u vidu ova dva članka, može se zaključiti kako Biankinijev *Narodni list* u potpunosti prihvaća stav *novog kursa* po pitanju krize dualizma.

U govoru Jurja Biankinija izrečenog na sjednici Carevinskog vijeća 23. lipnja 1905., kojega prenosi *Narodni list*, zastupnik Biankini dotaknuo se i pitanja krize dualizma. Tako Biankini u govoru navodi kako u trenutnoj ozbiljnoj krizi u kojoj se nalazi Monarhija, u razmatranje ulaze sve hrvatske zemlje. U prvom redu Dalmacija. Biankini u svom govoru navodi: „U razpravi o predlogu D.ra Derschate i družine ožujka mjeseca ove godine, mi zastupnici iz Dalmacije iztaknuli smo važnost te zemlje, njezine pravedne zahtieve, njezine nade i njezine bojazni, pa smo i označili naše stanovište prema događajima u Ugarskoj. Tom prigodom ja sam dokazao da samo samostalno državnopravno okupljanje hrvatskih zemalja može spasiti monarhiju iz teškog klanca u koji sve više upada, i učvrstiti je, a ispuniti pravedne zahtjeve Hrvata.“ ¹⁷⁷

¹⁷⁴ „Medjustranačka kooperacija“, *Narodni list*, Zadar, 6. srpnja 1905., br.53., str. 1.

¹⁷⁵ Ganz-Asas, *politika novog kursa*,

¹⁷⁶ „Medjustranačka kooperacija“, *Narodni list*, Zadar, 6. srpnja 1905., br.53., str. 1

¹⁷⁷ „Govor Jurja Biankinija izrečen u Carevinskom vijeću“, *Narodni list*, Zadar, 3. srpnja 1905., br. 52., str. 1-2.

Konstatirajući kako se krizom dualizma Ugarskoj sve više popušta, Biankini upozorava da se treba više pažnje obratiti na ne mađarsko stanovništvo te se pita „kako će pri ovome rušenju dualističke monarhije, i pri mađarskoj poplavi, biti očuvani interesi Hrvata?“¹⁷⁸ Nadalje Biankini pita: „Jeli se razmišljalo o tomu što bi se imalo dogoditi od Dalmacije i Bosne i Hercegovine kad bi ih imale opkoliti magjarske carinske ograde? Može li se i dalje podržavati provizorium ovih nerazdruživih zemalja pri novim ekonomičnim uredbama u drugom dijelu monarhije, za koje uredbе ručno pismo baruna Fejervarya pušta Magjarima slobodne ruke“¹⁷⁹ Biankini zatim ističe kako je nepravedno to što se u raspravama oko rješenja krize dualizma ništa ne pita Hrvate, ističući kako Hrvati imaju državno pravo koje je čak čvršće nego li je ono Mađarsko.

Biankini se pita „kako N.P. gospodin ministar-predsjednik predstavlja sebi to rješenje. Kako si predstavlja rješenje dalmatinskog pitanja za slučaj, da bi Magjari htjeli prisiliti krunu- a ako hoće, oni to mogu- da provede odredbe o sjedinjenju Dalmacije sa Hrvatskom, sadržane u paragrafu 65 zakonskog članka XXX. 1868. godine. Kako sebi predočuje položaj Dalmacije za slučaj da Ugarska uredi svoje samostalno carinarsko područje, a da dalmatinsko pitanje ostane netaknuto i neriješeno.“¹⁸⁰ Pred sam kraj svog govora Biankini zaključuje; „pravedno rješenje hrvatsko-dalmatinskog pitanja koje mora naći svoj iskaz u samostalnomu državno-pravnomu okupljanju svih hrvatskih zemalja, jedina je sjajna zvijezda, koja na ovom uzburkanom moru može privesti monarhiju u luku spasa i mira.“¹⁸¹

Iz ovog Biankinijevog govora jasno se vidi zabrinutost da pri osnivanju posebnog carinskog područja (odnosno u slučaju stvaranja personalne unije) za Ugarsku, Dalmacija, kao i Bosna i Hercegovina ne bi ostale u potpunosti odsječene. Njegovo inzistiranje na pravednom rješenju hrvatsko-dalmatinskog pitanja „koje svoj iskaz mora naći u samostalnom državno-pravnomu okupljanju svih hrvatskih zemalja“, jasno pokazuje da Biankini još uvijek čvrsto stoji na pozicijama trijalizma.

Imajući u vidu navedene članke *Narodnog lista* koji se odnose na krizu dualizma, kao i dijelove Biankinijevog govora održanog u Carevinskom vijeću 23. lipnja 1905., može se zaključiti kako Biankini ne prihvaća potpuno stav *novog kursa* po pitanju krize dualizma (budući da čvrsto stoji na trijalističkim postavkama), za razliku od njegovog *Narodnog lista*,

¹⁷⁸ „Govor Jurja Biankinija izrečen u Carevinskom vijeću“, *Narodni list*, Zadar, 3. srpnja 1905., br. 52., str. 1-2.

¹⁷⁹ „Govor Jurja Biankinija izrečen u Carevinskom vijeću“, *Narodni list*, Zadar, 3. srpnja 1905., br. 52., str. 1-2.

¹⁸⁰ „Govor Jurja Biankinija izrečen u Carevinskom vijeću“, *Narodni list*, Zadar, 3. srpnja 1905., br. 52., str. 1-2.

¹⁸¹ „Govor Jurja Biankinija izrečen u Carevinskom vijeću“, *Narodni list*, Zadar, 3. srpnja 1905., br. 52., str. 1-2.

ali to svakako ne znači da potpuno odbacuje mogućnost za savezništvo s Mađarima. To potvrđuju i njegovi stavovi izneseni na sastancima u Dubrovniku, te u Rijeci. Naime tijekom dubrovačkog sastanka sredinom kolovoza 1905., i tijekom rasprava u Rijeci koje će prethoditi donošenju Riječke rezolucije, Biankini će po pitanju krize dualizma stajati između *novog kursa* i „pro-bečkih“ krugova Hrvatske stranke, u smislu da će predlagati stvaranje odbora za pregovore, kako s mađarskom, tako i s austrijskom stranom.¹⁸²

Treba imati na umu da se način ujedinjenja, kojega promovira pravaški dio *novog kursa* (Trumbić i Supilo), razlikuje od onih koncepcija prisajedinjenja Dalmacije s Hrvatskom koji su zagovarali neki dalmatinski narodnjaci, u prvom redu zastupnik Vicko Milić. Milić tako sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom traži isključivo na temelju Hrvatsko-ugarske nagodbe te u potpunosti odbacuje hrvatsko državno pravo kao temelj za to sjedinjenje.¹⁸³ S druge strane kod Trumbića i Supila je temelj sjedinjenju upravo hrvatsko državno pravo koje je i kod Biankinija također temelj sjedinjenja.

Iz pisanja *Narodnog lista* o krizi dualizma i gore navedenih članaka, pogotovo iz članka „Hrvati prema razklimanom dualizmu“ može se zaključiti kako taj list u potpunosti stoji na liniji politike *novog kursa*, za razliku od njegovog glavnog urednika Jurja Biankinija, koji ipak nije njegov uvjereni pristaša. Moguće da je Biankini pristajući na fuziju stranaka, pristao na to da *Narodni list* bude službeno glasilo politike *Novog kursa* (što je teza i Tereze Ganze Aras u „Tereza Ganz- Aras, *Politika novog kursa dalmatinskih pravaša oko Supila i Trumbića*, str. 283)“. Ona tako navodi kako Biankini nije osjećao sigurnost u tome da može iskreno slijediti novu političku orijentaciju, ali je svoj list uređivao u skladu s *novim kursom*, poštujući Trumbićeve sugestije.¹⁸⁴ Stvaranjem Hrvatske stranke posebno se nametnula potreba stvaranja jedinstvenog stava o važnim pitanjima, a pitanje krize dualizma bilo je jedno od tih pitanja. Vjerojatno je i kod Biankinija postojala svijest o potrebi zauzimanja zajedničkog stava, što možda najbolje opisuje citat iz *Narodnog lista* povodom osnivanja Hrvatske stranke „mi trebamo složnog postupanja, da nas historički događaji ne našu smetene i rascjepkane u strančice i frakcije, da se i naš glas daleko čuje, da se o nama bez nas ne odlučuje“.¹⁸⁵

¹⁸² Ganz- Aras, *Politika novog kursa*, 110.

¹⁸³ Ganz- Aras, *Politika novog kursa*, 110.

¹⁸⁴ Isto, 283.

¹⁸⁵ „Hrvatska stranka“, *Narodni list*, Zadar, 29. travnja 1905., br.34. str. 1.

9. Dubrovački sastanak

Kako bi usuglasili stavove članova Hrvatske stranke glede krize dualizma, ali i stavili na dnevni red pitanje ujedinjenja Dalmacije s Banskom Hrvatskom i Slavonijom, vodstvo Hrvatske stranke organiziralo je sastanak njenih vodećih članova u Dubrovniku, 14. i 15. kolovoza 1905.¹⁸⁶ U svezi tog sastanka *Narodni list* donosi samo kratak izvještaj, budući da se radilo o sastanku zatvorenog tipa. U tom izvještaju spomenuto je samo kako je formiran odbor sastavljen od Trumbića, Milića i Čingrije, koji će stupiti u dogovore s odborom hrvatskih oporbenih zastupnika Hrvatskog sabora.¹⁸⁷ Na tom sastanku kao najvažnije pitanje dominiralo je ono „čemu se Hrvati mogu nadati od Austrije?“¹⁸⁸ Oko tog pitanja profilirale su se dvije struje. Predstavnici *novog kursa* bili su mišljenja kako se Hrvati od Beča nemaju čemu nadati, budući da je namjera Beča iskoristiti Hrvate protiv Mađara te im zauzvrat ništa ne dati, dok će Mađarima kompenzacija za gubitke biti upravo Hrvatska.¹⁸⁹ Mišljenje je *novog kursa* kako je Beč jači, te kao takav veći izvor zla za Hrvate, dok je Mađarska težnja prema hegemoniji nad Hrvatima bez Beča slabija, budući da Ugarska bez Beča gubi snagu.¹⁹⁰ *Novi kurs* smatra da je protiv mađarskog imperijalizma potrebno imati „efikasne mogućnosti obrane“, što bi značilo postavljanje snažnih uvjeta u pregovorima s Mađarima te pristanak na suradnju tek kad se oni ispoštuju.¹⁹¹ Pružanje potpore Mađarskoj koaliciji po njima je svojevrsni pobunjenički čin protiv Beča u kom bi se ogledala suverenost i samostalnost Hrvata, dok bi pružanje potpore Beču bio podanički akt.¹⁹²

Drugu struju, ona koja je naginjala prema Beču, predstavljali su određeni dalmatinski zastupnici u Carevinskom vijeću među kojima su najistaknutiji bili Josip Zaffron, Josip Virgil Perić i Vicko Ivčević. Kao nosioci „starog kursa“, oni su smatrali da o kralju, kao najjačem elementu unutar monarhije ovise i Hrvati, te se kao što to tvrdi Perić, „opasno stavljati na stranu slabijega“.¹⁹³ Nepristajanje uz Mađare oni ne vide kao služenje Beču.¹⁹⁴ Pro-bečki

¹⁸⁶ Ganza- Aras, *Politika novog kursa*, 306.

¹⁸⁷ *Narodni list*, Zadar, 17. kolovoz 1905., br.65. str. 1.

¹⁸⁸ Ganza- Aras, *Politika novog kursa*, 306.

¹⁸⁹ Ganza-Aras, *Politika novog kursa*, 306-307.

¹⁹⁰ Isto, 306-307

¹⁹¹ Isto, 307.

¹⁹² Isto, 307.

¹⁹³ Isto, 307.

¹⁹⁴ Isto, 307.

zastupnici koristili su argument kako Beč nastoji stvoriti trijalizam, što je u biti bilo daleko od istine.

Juraj Biankini se na sastanku u Dubrovniku, kao što je već i spomenuto, nije priklonio ni jednoj od te dvije vodeće struje, već je predstavljao određeno kompromisno rješenje između pro-bečke i pro-mađarske struje. Isto takvo stajalište ponovio je i u Rijeci.¹⁹⁵ Biankini je smatrao kako je potrebno formirati odbore, od kojih bi jedan pregovarao s mađarskom stranom, odnosno s Kosshutom, dok bi drugi odbor pregovarao s Austrijom, te bi se u odnosu na to tko ponudi više, njemu trebalo prikloniti.¹⁹⁶

Na sastanku u Dubrovniku također je bilo govora o sastanku s oporbenim zastupnicima iz Banske Hrvatske, kao i sa političkim predstavnicima Dalmatinskih Srba, upravo kako bi se ujednačio njihov stav u odnosu na krizu dualizma. Iz poziva na sastanak koji se održao u Rijeci bili su isključeni naprednjaci, Radićeva Pučka seljačka stranka, narodnjaci iz Banovine, te tako zvani „khuenovi Srbi“.¹⁹⁷

10. Riječka rezolucija

Najveći uspjeh Hrvatske stranke, ali i vrhunac politike *novog kursa* predstavlja *Riječka rezolucija*. Priprema za Riječku konferenciju započela je tako da su formirani odbori za organizaciju konferencije u kojima su bila po tri člana iz Dalmacije, tri iz Banovine i jedan iz Istre.¹⁹⁸ Iz Dalmacije su sastanku prisustvovali Pero Čingrija, Vicko Milić i Ante Trumbić, a odbori su se sastali 11. i 12. travnja, u Opatiji. Odmah u početku složili su se u glavnim postavkama *novog kursa* glede krize u Monarhiji. Na sastanku su izrečeni prijedlozi rezolucije koja se imala izglasati na konferenciji. Prijedlog zastupnika Vrbanića iz Banske Hrvatske bio je najblaži. U njemu se tražilo da Mađari poštuju nagodbene uredbe o jeziku, prema kojima je jedino hrvatski jezik službeni u Hrvatskoj i da činovničke poslove vode činovnici iz Hrvatske.¹⁹⁹

¹⁹⁵ Ganza- Aras, *Politika novog kursa*, 307.

¹⁹⁶ Isto, 307.

¹⁹⁷ Ganza- Aras, *Politika novog kursa*, 309.

¹⁹⁸ Isto, 319.

¹⁹⁹ Isto, 319.

Milić je iznio svoje staro stajalište o ujedinjenju Dalmacije s Hrvatskom na temelju nagodbe, dok je na kraju prevagnuo Trumbićev prijedlog, koji će se uz određene promjene naći u Riječkoj rezoluciji. U njemu se izriču već poznata načela *novog kursa*, vezana za krizu dualizma (podupire se mađarska borba, traži se sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom, traži se garantiranje hrvatskih prava od strane Mađara itd.).

Na sastanku odbora u Opatiji prihvaćen je prijedlog zastupnika iz Dalmacije, koji je utvrđen na sastanku u Dubrovniku o tome koga treba zvati na sastanak u Rijeku. Poziv su odbili zastupnici Srpskog kluba u dalmatinskom saboru, te Ivo Prodan i Josip Frank.²⁰⁰ Kao datum sastanka u Rijeci odabran je 2. listopada. Sam datum sastanka namjerno je odabran nakon 15. rujna, kad je trebalo biti održano zasjedanje Ugarskog sabora. Budući da ni nakon 15. rujna, kriza nije bila riješena nego se još samo više zaoštrila. Odjeci Riječke rezolucije biti će veći nego li se to i očekivalo.

Tako *Narodni list* u svom izvještaju o sastanku u Rijeci, 2. rujna zaključuje „Čas je najzgodniji, kriza u Ugarskoj ni nakon 15. rujna ne samo nije se poboljšala, već je danas, može se reći, u najakutnijemu stadiumu. Danas se sastaju naši zastupnici u Rieci, a sutra svi zastupnici magjarske koalicije, je li moguće i pomisliti, da ovi neće voditi računa o Riečkom sastanku.“²⁰¹

Sastanku u Rijeci predsjedao je Pero Čingrija. Nakon što je izložen Trumbićev prijedlog rezolucije, otvorena je rasprava. Samom prijedlogu, očekivano su se protivili zastupnici u Carevinskom vijeću (Perić, Ivčević), koji su slično stajalište o tome iznijeli na dubrovačkom sastanku. Stoga je imenovan još jedan odbor, koji bi dao drugi prijedlog. Na čelu tog odbora stajao je Biankini.²⁰² Može se pretpostaviti da je taj drugi odbor iznio Biankinijevo stajalište izrečeno na dubrovačkom sastanku gdje se on zalagao za to da se Hrvati ne opredjeljuju ni na jednu stranu, nego da imenuju odbore za pregovore s Bečom i Peštom, pa da se onda priklone, na osnovu dobivenih obećanja i garancija, jednoj od te dvije strane, i to tek kad se dvije strane krvavo zarate.²⁰³ Prijedlog Biankinijeva odbora očekivano su prihvatili Perić, Ivčević, Vuković i Ferri, dok se Tresić-Pavičić nije priklonio niti jednoj strani smatrajući ipak slično Biankiniju da treba čekati zaoštavanje krize. Na kraju je većinom glasova prihvaćen, nešto izmijenjeni, Trumbićev prijedlog rezolucije, koju je na kraju potpisao 31 zastupnik, od 40

²⁰⁰ „Medjustranačka konferencija“, *Narodni list*, Zadar, 5. listopada 1905., br. 79., str. 1.

²⁰¹ „Zastupnički sastanak u Rieci“, *Narodni list*, Zadar, 2. listopada 1905., br. 78., str. 1.

²⁰² Ganza Aras, *Politika novog kursa*, 321.

²⁰³ Isto, 321.

koliko ih je bilo prisutno. Od 31. zastupnika 24 su glasala za rezoluciju, dok su se ostala sedmorica „ovlastila na podpis.“²⁰⁴

Na početku teksta Rezolucije ističe se svrha njena iznošenja, a to je kao što je već navedeno, zauzimanje stajališta hrvatskih zastupnika u pogledu krize u Ugarskoj. Isto tako u Rezoluciji se ističe kako hrvatski zastupnici smatraju trenutne političke borbe u Mađarskoj opravdanim, budući da one idu za tim da Kraljevina Ugarska dođe do potpune državne samostalnosti, što je kako tvrdi Rezolucija opravdano jer „svaki narod ima pravo, da slobodno i neodvisno odlučuje o svom biću i svojoj sudbini.“²⁰⁵

Zatim se navodi kako su hrvatski i ugarski narod upućeni jedan na drugog zbog povijesnih odnosa i činjenice da su susjedi, te da je radi toga važno izbjegavati „svaki povod i uzrok međusobnom trvenju.“ Ističe se kako upravo zbog tih razloga hrvatski zastupnici smatraju kako je njihova dužnost boriti se zajedno s Mađarima da bi ispunili svoja prava i slobode, te su uvjereni kako će ta prava i slobode biti od koristi hrvatskom i ugarskom narodu, time će se „udariti temelj trajnomu sporazumjevanju obaju naroda.“ Kako bi se postigao taj cilj od obostrane koristi, Rezolucija navodi da je bitno provesti reinkorporaciju Kraljevine Dalmacije, Kraljevinama Hrvatskoj, Slavoniji, i Dalmaciji kojima pravno već i pripada.²⁰⁶

Kao uvjet pod kojim bi se išlo na reinkorporaciju Dalmacije s Hrvatskom *Riječka rezolucija* ističe kako je potrebno „da se odstrane današnji nesnosni parlamentarni i upravno politički odnošaji u Hrvatskoj i Slavoniji i da se uvedu takovi odnošaji, koji će odgovarati potrebama kulturne zemlje i zahtjevima ustava i slobode, zajamčenim slobodoumnim ustavnim uredbama.“²⁰⁷ Rezolucija navodi i koje su to ustavne uredbе, te se na prvom mjestu zahtijeva donošenje izbornog reda „koji će omogućiti i obezbiediti biranje takovog narodnog zastupstva, koje će biti vjieran izražaj nepriečene i slobodne narodne volje.“²⁰⁸

Donošenje izbornog reda, odnosno uvođenje općeg prava glasa za što se zalagao Trumbić u Dalmatinskom saboru, nesumnjivo bi osiguralo nadmoć hrvatskog narodnog svjesnog elementa u Hrvatskom saboru, a opće pravo glasa također se nalazi i u programu Hrvatske stranke. S druge strane u samoj Ugarskoj, Mađarska koalicija, kojoj je može se reći bila upućena *Riječka rezolucija* (Trumbić naime tvrdi da je ona upućena čitavoj Ugarskoj, te

²⁰⁴ „Medjustranačka konferencija“, *Narodni list*, Zadar, 5. listopada 1905., br. 79., str. 1.

²⁰⁵ „Medjustranačka konferencija“, *Narodni list*, Zadar, 5. listopada 1905., br. 79., str. 1.

²⁰⁶ „Medjustranačka konferencija“, *Narodni list*, Zadar, 5. listopada 1905., br. 79., str. 1.

²⁰⁷ „Medjustranačka konferencija“, *Narodni list*, Zadar, 5. listopada 1905., br. 79., str. 1.

²⁰⁸ „Medjustranačka konferencija“, *Narodni list*, Zadar, 5. listopada 1905., br. 79., str. 1.

ima trajnu vrijednost), bila je upravo ta koja je bila protiv uvođenja općeg prava glasa, nasuprot Fejervaryevoj vladi, koja se za njega zalagala.

Zatim se navodi važnost donošenja zakona koji bi jamčili različite slobode, poput slobode tiska, slobode sastajanja, udruživanja i izražavanja misli. Zahtijeva se ustrojenje „vanrednih instancija upravno-državnog suda na zaštitu interesa i političkih prava građana proti upravnoj samovolji.“²⁰⁹ Zatim se u rezolucije spominje i hrvatsko-ugarska nagodba, te tako stoji: „Hrvatski zastupnici uvjereni su da se trajni sporazumak između naroda hrvatskog i ugarskog može postići najprije točnim i strogim vršenjem prava hrvatskoga naroda, sadržanih u postojećoj nagodbi, te promjenom odnošaja što spadaju u područje posala, koji su danas Hrvatskoj zajednički sa Ugarskom“. Spominjanje nagodbe u Rezoluciji, kako to tvrdi Trumbić, ne mora značiti da bi se ujedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom po rezoluciji trebalo dogoditi po hrvatsko-ugarskoj nagodbi, nego ona traži poštivanje onih prava koja su po nagodbi zajamčena hrvatskom narodu.²¹⁰

Tekst rezolucije nije se ograničio samo na reinkorporaciju Dalmacije, nego ju je on u skladu s prvom točkom programa Hrvatske stranke smatrao prvim korakom u ujedinjenju hrvatskih zemalja. U skladu s tim u tekstu se navodi kako „Naravnim tečajem događaja odrazit će se povoljno svaki napredak naroda u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji takodjer i na odnošaje našega pučanstva, koje živi i u drugim zemljama, posebice u najizloženijem kraju, biva u posestrimi Istri.“²¹¹

Istra se ovdje spominje zbog inzistiranja zastupnika Spinčića da ju se direktno navede u rezoluciji, dok je Bosnu i Hercegovinu bilo netaktično spominjati kako ne bi propala mogućnost suradnje, odnosno koalicije sa Srbima.²¹²

Sam čin donošenja *Riječke rezolucije* u Mađarskoj je vrlo dobro primljen, tako mađarski tisak pohvalno piše o njenom donošenju, imajući ipak u vidu da Hrvati gledaju na svoje interese. *Narodni list* tako prenosi reakcije mađarskog tiska, te navodi kako „Magyarosag“ piše da su Hrvati prvi koji su Mađarima pružili ruku prijateljstva, te kako će pobjedom Mađarske koalicije pobjediti i slobodna Hrvatska, i da je vladavinom Liberalne stranke bila gušena sloboda kako Ugarske tako i Hrvatske.²¹³ Dakle „Magyarosag“ ovdje želi prikazati

²⁰⁹ „Medjustranačka konferencija“, *Narodni list*, Zadar, 5. listopada 1905., br. 79., str. 1.

²¹⁰ Ganza- Aras, *politika novog kursa*, 326.

²¹¹ „Medjustranačka konferencija“, *Narodni list*, Zadar, 5. listopada 1905., br. 79., str. 1.

²¹² Ganza-Aras, *politika novog kursa*, 325.

²¹³ „Hrvatsko i magjarsko novinstvo o riečkom sastanku“, *Narodni list*, Zadar, 9. listopad 1905., br. 80. str. 1.

politiku Liberalne stranke, koju je u Hrvatskoj provodio Khuen Hedervary, a koja se manifestirala u zatiranju Hrvatskih prava i sloboda kao nešto što je svojstveno samo oponentskoj Liberalnoj stranci, ali ne i kraljevini Ugarskoj kao takvoj. To nije produkt Ugarskog zatiranja Hrvatske, budući da su i u samoj Ugarskoj, od strane Liberalne stranke gušene prava i slobode.

Glasilu Mađarske koalicije „Budapest“ u *Riječkoj rezoluciji* pak vidi prvi veliki rezultat ugarske krize, tvrdeći kako će koalicija poraditi na tome „da se reinkorporira Dalmacija, te da se ona zemlja oslobodi ubitačnog stanja, pod kojim je sve to siromašnija i nazadnija postojala“²¹⁴.

Dakle sam čin donošenja *Riječke rezolucije* je s mađarske strane dobro primljen, te se može reći da je ona u tom smislu ostvarila početni uspjeh. *Riječka rezolucija* međutim neće polučiti konačni uspjeh, budući da neće doći do razrješenja Ugarske krize u mađarsku korist, nego će kriza postupno se smirujući, biti riješena sporazumom a Monarhija će i dalje ostati dualistička. *Riječku rezoluciju* možemo promatrati kao nezavisan čin Hrvatske politike, koji je ako ništa, pokazao da je moguće neovisno političko djelovanje Hrvata, budući da su se Hrvati nakon dugo vremena upustili u rješavanje krupnih državnih pitanja, i to na razini čitave Austro-Ugarske Monarhije.

Može se reći da je *Riječka rezolucija* dovela do jedine značajne pobjede politike *novog kursa*. Namie ona će posljedično dovesti do stvaranja hrvatsko-srpske koalicije. Iako će u početku odbiti Rezoluciju, predstavnici Dalmatinskih Srba ubrzo će ju i prihvatiti. To će učiniti u strahu da ne izgube značaj kao politički faktor u Dalmaciji ali i na poticaj Banovinskih Srba.

Iako se neće naći među prvih 30 potpisnika *Riječke rezolucije*, Biankini će nedugo nakon donošenja rezolucije ipak svoj potpis staviti na nju, vodeći se upravo idejom o važnosti zajedničkog djelovanja.

Ubrzo nakon donošenja *Riječke rezolucije* sa zasjedanjem će početi i Dalmatinski sabor. Na njemu će glavna tema biti upravo *Riječka rezolucija*. Da Biankini nije samo pasivno prihvatio zajedničku odluku s kojom se u vrijeme njena donošenja samo djelomično slagao, najbolje svjedoči njegov govor izrečen na sjednici dalmatinskog sabora 18. studenog, 1905. kojega prenosi *Narodni list*. On tako u svom govoru izjavljuje: „Moramo pomoći Magjarima,

²¹⁴„Hrvatsko i magjarsko novinstvo o riečkom sastanku“, *Narodni list*, Zadar, 9. listopad 1905., br.80. str.1.

kada ruše onaj dualistički sustav, proti kojemu se mi Hrvati i svi Slaveni ove monarhije uzalud borimo od prvog njegovog postanka. Jer hoćeš nećeš, Mađari rade nešto korisno.“²¹⁵

Na upozorenja o opasnosti savezništva s Mađarima (koja su dolazila i od onih zastupnika koji su na *Riječkoj rezoluciji* prihvatili stajališta Biankinijevog odbora) odgovara: „Ali reklo se je, gospodo zastupnici, da je ovo hazardna igra Hrvata s magjarskom koalicijom, jer da će ova pred dojučim izborima biti poražena, te da ćemo mi Hrvati samo pogoršati svoj težak položaj.“²¹⁶ Zatim Biankini zaključuje kako se tu ne radi o hazardnoj igri jer „uistinu mi nemamo već što da izgubimo, do krvave naše košulje.“²¹⁷ Iz ovog govora vidljivo je da je Biankini nakon Riječke rezolucije, pristao na takvu politiku naknadno, vjerojatno iz već spomenutog razloga, a to je svijest da je bilo kakvo zajedničko djelovanje bolje od ne djelovanja, pogotovo imajući u vidu da Hrvati ne mogu što izgubiti „do krvave naše košulje.“

11. Pristanak Srpske stranke u Primorju i Talijanske stranke na politiku novog kursa

11.1. Zadarska rezolucija

Donošenje *Riječke rezolucije* u samom početku su osudili politički predstavnici dalmatinskih Srba, te je list „Dubrovnik“ tako ustvrdio licemjernom izjavu Rezolucije kako će ona „udariti pravac političkom radu u pitanjima koja su neprijeporna i cijelome Narodu zajednička“ budući da po njihovom stajalištu pitanje ujedinjenja Dalmacije s Banskom Hrvatskom nije neprijeporno srpskom narodu.²¹⁸ Takvo stajalište o rezoluciji jednog srpskog lista ne čudi, kad se ima na umu da je Srpska stranka odbila poziv na Riječku konferenciju. Iako su pozvani na sastanak u Rijeku, zastupnici Srpske stranke odbijaju poziv. Kao razlog nedolaženja naveli su to što je na sastanak u Rijeku pozvan Frank, premda je on odbio poziv,

²¹⁵ „Govor zatupnika Jurja Biankinija izrečen na saboru dalmatinskom“, *Narodni list*, Zadar, 27. studenog 1905., br. 94., str. 1-2.

²¹⁶ „Govor zatupnika Jurja Biankinija izrečen na saboru dalmatinskom“, *Narodni list*, Zadar, 27. studenog 1905., br. 94., str. 1-2.

²¹⁷ „Govor zatupnika Jurja Biankinija izrečen na saboru dalmatinskom“, *Narodni list*, Zadar, 27. studenog 1905., br. 94., str. 1-2.

²¹⁸ Ganza- Aras, *politika novog kursa*, 332.

te zbog toga što nisu pozvani Srbi iz Banske Hrvatske, koji nisu imali saborskih zastupnika pa prema tome nisu mogli ni biti pozvani.²¹⁹

Usprkos tome što su s negodovanjem dočekali objavu *Riječke rezolucije*, politički predstavnici dalmatinskih Srba ubrzo će je prihvatiti. Razlozi za tako radikalnu promjenu stava su višestruki. Najvažniji je razlog stav Srpske narodne stranke u Banovini, koja je podržala *Riječku rezoluciju*. Budući da je Ugarska kriza direktno utjecala na banovinske Srbe, samim tim ih se *Riječka rezolucija* više doticala.²²⁰ S druge strane, Kraljevini Srbiji svakako je odgovarala *Riječka rezolucija*, budući da je ona podržavala Ugarsku, a svako jačanje Ugarske, značilo je slabljenje Austrije.²²¹

U svrhu ujednačavanja stavova srpskih stranaka oko *Riječke rezolucije*, a na poticaj Srpske samostalne stranke iz Banovine, sazvan je sastanak u Zadru. Sastanak je održan 17. listopada, 1905. godine, a rezultirao je donošenjem *Zadarske rezolucije*. Tekst *Zadarske rezolucije* prenio je i *Narodni list*. U tekstu Rezolucije također se podupiru mađarska nastojanja, te se Mađarima nudi pomoć zajedno sa Hrvatima, a također se kao i u *Riječkoj rezoluciji* navodi kako će ta pomoć biti uvjetovana mađarskim garancijama, koje bi ispunile opravdane težnje Hrvatske i Slavonije za proširenjem njihovog teritorija.²²² *Zadarska rezolucija* dakle predstavlja prvi dokument u kojem Srpska stranka u Dalmaciji pristaje na sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom. Međutim i hrvatskoj strani se *Zadarskom rezolucijom* postavlja uvjet za sjedinjenje, odnosno reinkorporaciju Dalmacije, te tako *Zadarska rezolucija* izjavljuje „što se tiče ztahtjeva braće Hrvata za reinkorporaciju Dalmacije Hrvatskoj i Slavoniji, koja je i pozitivnim zakonom zajamčena, pripravne su srpske stranke uložiti i svoju snagu za ostvarenje ovog zahtijeva, ako se s Hrvatske ukloni zaprieka, koja je dosad pričila srbskoj stranci na Primorju, da se za sjedinjenje izjasni, a to je, da se sa strane Hrvata obavezno prizna ravnopravnost srbskog naroda s hrvatskim“. Na kraju se navodi kako će srpska strana sastaviti odbor s tri osobe koji će stupiti u pregovore, kako to navodi Rezolucija, „s braćom Hrvatima“. Pitanje ravnopravnosti Hrvata i Srba što se navodi kao uvjet suradnje svakako je previše općenito, međutim imajući u vidu prijašnje pregovore sa srpskim političkim predstavnicima, članovi Hrvatske stranke mogli su znati o kakvim se to uvjetima radi.

²¹⁹ Isto, 330-338.

²²⁰ Ganza- Aras, *politika novog kursa*, 333.

²²¹ Ganza- Aras, *politika novog kursa*, 333.

²²² „Dva važna zaključka“, *Narodni list*, Zadar, 19. listopad 1905., br.83. str. 2.

Pregovori su održani 14. studenog, 1905. u Zadru za vrijeme zasjedanja Dalmatinskog sabora. Srpskim zahtjevima je udovoljeno, a svi zastupnici Hrvatske stranke potpisali su sporazum.²²³ U sporazumu se u duhu programa Hrvatske stranke navodi kako su Srbi i Hrvati jedan narod te da iz toga proizlazi njihova ravnopravnost. Iz tog načela ravnopravnosti proizlazi kako se ubuduće zajednički jezik ima nazivati hrvatski ili srpski, zatim kako se u školama treba učiti jednako hrvatska i srpska povijest, kao i latinica i ćirilica, da se hrvatska i srpska zastava vješaju zajedno u općinama u kojima srpsko stanovništvo čini najmanje jednu trećinu stanovništva.²²⁴

Navodeći da su Hrvati i Srbi jedan narod, Hrvatsko-srpskim sporazumom se jasno navodi da srpski narod nije nikakva manjina u Dalmaciji budući da je riječ o jednom te istom narodu. Kroz *Zadarsku rezoluciju*, ali i hrvatsko-srpski sporazum vidljivo je sve veće pristajanje Srba u Dalmaciji uz jugoslavensku ideju koja barem do tada nije bila prisutna u politici koju je provodila Srpska stranka u Dalmaciji. Iako je među Hrvatskim političarima jugoslavenstvo bilo prisutno još od početaka narodnog preporoda, prije svega pod utjecajem Pavlinovićeve misli, ono je kroz razvoj pravaštva polako prestalo dominirati u dalmatinskom političkom životu iako je ono naravno i dalje postojalo. Uglavnom među pripadnicima Narodne stranke gdje je bilo više kulturnog karaktera.

Ponovnim vraćanjem južnoslavenske ideje koja je vezana dakako uz politiku *novog kursa* i stvaranjem hrvatsko-srpskog sporazuma započela je etapa dominiranja jugoslavenske političke misli koja će biti glavno obilježje dalmatinske političke scene sve do početka prvog svjetskog rata. Treba imati na umu da je jugoslavenstvo devetnaestog stoljeća bilo uglavnom kulturnog karaktera dok će ovo novo, proizašlo iz politike *novog kursa*, biti u punom smislu riječi političko jugoslavenstvo.

11.2. Priopćenje Talijanske stranke o *Riječkoj rezoluciji*

U istom broju *Narodnog lista*, u kojemu je prenesena *Zadarska rezolucija*, preneseno je i priopćenje kluba talijanskih zastupnika u dalmatinskom saboru, također vezano uz *Riječku rezoluciju*. U talijanskom priopćenju navodi se kako se Talijanska stranka više ne protivi

²²³ Ganza- Aras, *politika novog kursa*, 335.

²²⁴ Ganza- Aras, *politika novog kursa*, 335.

sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom tvrdeći kako se „Austrija nije pokazala dostojna povjerenja u nju uložena. Razsap vjekovne prosvjete i abnormalnost odnošaja, socijalnih, moralnih i ekonomskih, u koje je najprije korniji nemar survno ovu povjestnu primorsku pokrajinu, mogli bi osuditi sami po sebi svaku tendenciju, koja bi išla za održanjem nesnošljivog današnjeg stanja.“²²⁵ Uz to što talijanski zastupnici osuđuju Austriju, oni navode i kako je njihov „autonomni“ program stranke iz 1860. godine, koji se protivi sjedinjenju produkt političke oportunisti „potaknut od poštene skrbi za udes domovine“.²²⁶ Međutim Talijanska stranka jasno ističe kako se Talijani Dalmacije usredotočuju isključivo na zaštitu svojih narodnih prava, odnosno svog talijanskog narodnog karaktera, i to ne u razmjeru prema broju već prema „glavnim potrebama domaće kulture, lakoći trgovačkih odnošaja, i obrani od provalnog germanizma.“²²⁷

Talijanska stranka u svom priopćenju poručuje da nema ništa protiv ujedinjenja Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom. Međutim oni se ne žele baviti time, budući da se usredotočuju na pitanja zaštite dalmatinskih Talijana te su spram tog pitanja indiferentni, a svakako više nisu ni za podršku Austriji, budući da su, kako piše u priopćenju, svjesni dugogodišnjeg zapuštanja Dalmacije od strane Austrije. Dakle iako se talijanska stranka nije protivila donošenju *Riječke rezolucije*, to samo po sebi neće uvelike pomoći *novom kursu*. Naime u prvoj godini politike *novog kursa* (1903.) u Italiji je postojala tendencija napuštanja Trojnog pakta, a jako protuaustrijsko raspoloženje bilo je prisutno već desetljećima, te je stoga za *novi kurs* bilo pogodno tražiti saveznike među domaćim Talijanima. Poboľšanjem odnosa Italije i Austro-Ugarske nestaje potreba za stvaranjem bilo kakvog saveza s Talijanima, a odnosi Hrvata i Talijana u Dalmaciji sve će se više pogoršati.²²⁸

12. Zaključak

Osnivanjem Hrvatske stranke, *Narodni list* postaje jedno od njenih glasila. Iz članka *Narodnog lista*, objavljivanih po osnutku stranke, prije svega Trumbićevih komentara na

²²⁵ „Dva važna zaključka“, *Narodni list*, Zadar, 19. listopada 1905., br.83. str. 2.

²²⁶ „Dva važna zaključka“, *Narodni list*, Zadar, 19. listopada 1905., br.83. str. 2.

²²⁷ „Dva važna zaključka“, *Narodni list*, Zadar, 19. listopada 1905., br.83. str. 2.

²²⁸ Ganz- Aras, *Politika novog kursa.*, 331.

program stranke te člancima o krizi dualizma, vidljivo je da list čvrsto stoji na pozicijama politike *novog kursa*. S druge strane, njen glavni urednik Juraj Biankini ipak neće biti uvjereni pristaša nove politike. Nesklad između Biankinijevih stavova po pitanju krize dualizma s onima izrečenim u *Narodnom listu*, najlakše je uočljiv usporedbom članaka o krizi dualizma s Biankinijevim stavovima izrečenim na dubrovačkom te na riječkom sastanku, i s njegovim govorima u Dalmatinskom saboru i Carevinskom vijeću. Na dubrovačkom i riječkom sastanku Biankini će tako zagovarati, da se Hrvati s obzirom na krizu dualizma odrede tek kada ona dođe u „akutnu fazu“. To bi značilo da je ostavljao otvoren prostor za podršku Ugarskoj ali i Austriji i to tek kada se dvije strane „krvavo zarate“. Njegov govor izrečen na Carevinskom vijeću 23. lipnja 1905., pokazuje da on još uvijek čvrsto stoji na pozicijama trijalizma, što ga priječi da u potpunosti prihvati *novi kurs*. U tom govoru on također ističe i zabrinutost od popuštanja sve većim mađarskim zahtjevima. S druge strane, članci objavljeni u *Narodnom listu* nakon osnivanja Hrvatske stranke, a tiču se krize dualizma, pokazuju kako taj Biankinijev list u potpunosti prihvaća stav *novog kursa* o krizi dualizma. To potvrđuje tezu Tereze Ganze Aras, iznesenu u (Ganza-Aras, Tereza (1992.), *Politika „novog kursa“ dalmatinskih pravaša oko Supila i Trumbića*, Split: Matica Hrvatska) kako Juraj Biankini ne podržava u potpunosti politiku *novog kursa*, ali prihvaća da *novi kurs* vodi uređivačku politiku časopisa. Razlozi njegovog pristajanja na to da uređuje list u skladu s tom politikom, čiji nije uvjereni pristaša, vjerojatno možemo pronaći u njegovoj svijesti o tome da se samo zajedničkim postupanjem mogu za Hrvatsku ishoditi određeni benefiti. Ipak, donošenjem Riječke rezolucije koju Biankini tek naknadno potpisuje, on će konačno pristati na politiku *novog kursa*. Imajući u vidu težak položaj Hrvata unutar Monarhije, Biankini zaključuje da Riječkom rezolucijom, Hrvati ako ništa i ne dobiju, ništa ne mogu ni izgubiti. Takav njegov stav najbolje opisuje citat njegova govora na zasjedanju Dalmatinskog sabora 18. studenog 1905: „uistinu mi nemamo već što da izgubimo, do krvave naše košulje.“

Bibliografija

Primarni izvori:

Narodni list (1905.), Zadar, br.1., br. 33., br. 34, br. 35, br. 39., br. 40., br., 41., br. 42., br. 43., br 45.,br. 46., br. 47., br. 52., br. 53., br. 65., br., 78., br. 79., br. 80., br 83., br. 94.

Literatura:

Cetnarowitz, Antoni (2006.), *Narodni preporod u Dalmaciji- Od slavenstva prema modernoj hrvatskoj i srpskoj nacionalnoj ideji* , Zagreb: Srednja Europa

Diklić, Marijan (1998.), *Pravaštvo u Dalmaciji do kraja prvog svjetskog rata*, Zadar: Matica Hrvatska

Diklić, Marijan (1991.), „*Pojava pravaštva i nastanak Stranke prava u Dalmaciji*“, Zadar: Radovi zavoda za povijesne znanosti u Zadru, (32), 5- 107.

Diklić, Marijan (2010.), *Dalmacija u XIX. stoljeću (1797.-1918./20.)*, Zadar: Matica Hrvatska

Ganza-Aras, Tereza (1992.), *Politika „novog kursa“ dalmatinskih pravaša oko Supila i Trumbića*, Split: Matica Hrvatska

Knežević, Adrian (2021.) „*Dubrvački Srbi katolici nakon uspostave jugoslavenske države*“, u Istočnojadranski prostor između sloma Habsburške Monarhije i stvaranja novih država, ur: Ante Bralić, Branko Kasalo, (Zadar: Odjel za povijest Sveučilišta u Zadru)

Kuić, Ivanka (2018.), „Vinko Milić: načelnik Splita i jedan iz prvih redova“. *Kulturna baština*, br. 54: 131-164.,

Petrinović, Ivo (1991.), *Ante Trumbić-politička shvaćanja i djelovanje*, Split: Književni krug Split

Petrinović, Ivo (1988.), *Politička misao Frana Supila*, Split: Književni krug Split

Trogrlić, Marko, Šetić, Nevio (2015.), *Hrvatska povijest u 19. stoljeću*, Zagreb: Leykam international

Trogrlić, Marko (2005.) „*Bečki odjeci nemira u Hrvatskoj 1903. godine: aktivnosti dalmatinskih zastupnika u Carevinskom vijeću u Beču*“, *Časopis za suvremenu povijest* 37, br. 3.

Stančić, Nikša (1980.), *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji-Mihovil Pavlinović i njegov krug do 1869.* Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.

Matković, Stjepan (2017.) „*Pristupi južnoslavenskom pitanju Dr. Ante Trumbića i Beograd*“, u *Hrvatsko-srpski / Srpsko-hrvatski interkulturalizam danas: zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa Desničini susreti 2016.* , ur: Drago Roksandić, (Zagreb: Filozofski fakultet sveučilišta u Zagrebu).

Sažetak

Ovaj rad nastoji prikazati kako je zadarski *Narodni list* prenio stvaranje Hrvatske stranke 1905. godine i najvažnija događanja vezana uz nju netom nakon njenog osnivanja. U uvodnom dijelu rada nastoji se prikazati povijesni kontekst u kojem se dogodila fuzija

Narodne stranke i Stranke prava u Hrvatsku stranku. Donosi se i kratak prikaz povijesti narodnjaštva i pravaštva u Dalmaciji. Zatim se analizira program stranke i komentari Ante Trumbića na taj program koji su objavljeni u *Narodnom listu*. U radu se donosi prikaz i analiza članaka koje *Narodni list* objavljuje o tada aktualnoj krizi dualizma, koja će potaknuti donošenje *Riječke rezolucije*, inicirane upravo od članova Hrvatske stranke. Središnji problem rada predstavljat će pitanje nesklada između stajališta iznesenih u *Narodnom listu* s onima koje će zastupati glavni urednik tog lista Juraj Biankini.

Ključne riječi: Narodni list, Hrvatska stranka, Juraj Biankini, politika *novog kursa*, Ante Trumbić

Summary

This paper aims to show in what manners has *Narodni list*, a paper published in Zadar, conveyed the forming of the political party, Croatian Party (Dalmatia) in 1905. Moreover, it will list crucial events that followed in the forthcoming times. The introductory part deals

with the historical context that led to the fusion of Peoples Party (Dalmatia) and Party of Rights into Croatian Party. The paper provides a minor historical timeline of the work done by the followers of Peoples Party and Party of Rights. Thereafter, the partys plan of action and Trumbićs comments on its programme are analyzed. The paper introduces and provides the analysis of articles submitted for *Narodni list* and published around the time of the dualism crisis, which facilitated the ratifying of the Rijeka resolution, a document that the members of Croatian party encouraged. The body of the paper will delve into the issue of discord between the viewpoints recorded in *Narodni list* and the ones advocated by the main editor of the paper, Juraj Biankini.

Key words: *Narodni list*, Croatian Party, Juraj Biankini, Ante Trumbić, New Course Policy

Obrazac A.Č.

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja ANTE GRUBIŠIĆ-ČABO, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja sveučilišnog/e prvostupnika/ce POVIJESTI I FILOZOFIJE, izjavljujem da je ovaj završni rad rezultat isključivo mogega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio završnog rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga završnog rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 20.09.2024.

Potpis

**Izjava o pohrani i objavi ocjenskog rada
(završnog/diplomskog/specijalističkog/doktorskog rada - podcrtajte odgovarajuće)**

Student/ica: ANTE GRUBIŠIĆ-ČABO

Naslov rada: OSNUČAK HRVATSKE STRANKE NA STRANICAMA
NARODNOG LISTA

Znanstveno područje i polje: HUMANISTIČKE ZNANOSTI, POVIJEST

Vrsta rada: DIPLOMSKI RAD

Mentor/ica rada (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):
MARKO TROGRLIĆ, PROF. DR. SC.

Komentor/ica rada (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):

Članovi povjerenstva (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):
MLADENKO DOMAZET, PROF. DR. SC.
JOSIP VRANDEČIĆ, PROF. DR. SC.
MARKO TROGRLIĆ, PROF. DR. SC.

Ovom izjavom potvrđujem da sam autor/autorica predanog ocjenskog rada (završnog diplomskog/specijalističkog/doktorskog rada - zaokružite odgovarajuće) i da sadržaj njegove elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjenog i nakon obrane uređenog rada.

Kao autor izjavljujem da se slažem da se moj ocjenski rad, bez naknade, trajno javno objavi u otvorenom pristupu u Digitalnom repozitoriju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu i repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama Zakona o visokom obrazovanju i znanstvenoj djelatnosti (NN br. 119/22).

Split, 20. 09. 2024.

Potpis studenta/studentice: Čabo

Napomena:

U slučaju potrebe ograničavanja pristupa ocjenskom radu sukladno odredbama Zakona o autorskom pravu i srodnim pravima (111/21), podnosi se obrazloženi zahtjev dekanici Filozofskog fakulteta u Splitu.